

✻ ✻ HUISVESTING
VAN ARMEN TE
AMSTERDAM DOOR
JOH^A TER MEULEN.

UITGEGEVEN TE HAARLEM DOOR H. D. TJEENK WILLINK & ZONN.
MDCCCIII.

RIJSUNIVERSITEIT UTRECHT

1297 6068

BIBLIOTHEEK DER
RIJSUNIVERSITEIT
UTRECHT

In het najaar van 1901 kwamen eenige in het woning-vraagstuk belangstellende Amsterdammers bijeen, ten einde, in verband met de invoering der Woningwet, de wenschelijkheid te bespreken om een lichaam in het leven te roepen, dat zich ten doel zou stellen de behartiging van de belangen der volkshuisvesting te Amsterdam. Het gevolg van die bespreking is geweest de oprichting van de vereeniging „de Amsterdamsche Woningraad”.

Deze Woningraad heeft verschillende onderafdeelingen. Eene daarvan, de Commissie „voor de oude toestanden”, stelt zich speciaal ten doel de bestudeering en zoo mogelijk verbetering der woning-toestanden in de oude stad.

Op een der eerste vergaderingen dier commissie, verklaarde zich de secretaresse, Mej. JOHA. TER MEULEN, bereid, gegevens te verzamelen over de allergeedkoopste woningen, speciaal over het betrekkelijk aantal dezer woningen en over de mate hunner overbevolking.

Dit plan, aanvankelijk klein opgezet, verkreeg langzamerhand een grootere uitbreiding, zoodat Mej. TER MEULEN, met onze instemming, besloot haren arbeid in brochurevorm uit te geven; welke brochure bij dezen aan de vereeniging „de Amsterdamsche Woningraad” en aan het publiek wordt aangeboden.

*De Commissie „voor de oude toestanden” van
den Amsterdamschen Woningraad,*

April 1903.

J. KRUSEMAN, *voorzitter.*

D. JOSEPHUS JITTA.

PH. FALKENBURG.

D. ANDERSON.

J. W. C. TELLEGEN, *adviseerend lid.*

JOHA. TER MEULEN, *secretaresse.*

Reeds op een der eerste vergaderingen van de commissie „voor de oude toestanden” van den Amsterdamschen Woningraad, bleek men eenstemmig van oordeel te zijn, dat de vraag die zich daar, waar men met kracht de verbetering der volkshuisvesting ter hand wilde nemen, vóór iedere andere opdrong en om oplossing vroeg, deze was: Wat te doen met de verdreven krotbewoners? Waar komen deze onderdak, wanneer met de uitvoering der Woningwet inderdaad wordt overgegaan tot onbewoonbaarverklaring op groote schaal?

Deze vraag splitst zich als van zelf in twee deelen, n.l. deze: waar blijven de verdrevenen *tijdelijk* en waar vinden ze een *blijvend* onderdak terug, wanneer de nieuwe bouw voltooid is? Op de eerste vraag geloof ik, dat het antwoord moet luiden: wanneer men een plan tot verbetering eener oude stadswijk heeft vastgesteld, voere men dat plan niet in zijn geheel, maar slechts bij gedeelten uit. Zijn de eerste nieuwe woningen voor bewoning gereed, dan eerst beginne men aan een volgend deel. Daar waar, zooals in onze oude stad soms het geval is, door demping van grachten meer bouwgrond beschikbaar kan komen, bebouwe men eerst dat nieuw verkregen terrein, alvorens aan het afbreken der bewoonde perceelen te gaan. Men zal door het een zoowel als door het ander een geleidelijke opschuiving en tijdelijke verplaatsing in de hand werken.

De ervaring heeft geleerd, dat men een tamelijk aantal (bij de Bouwonderneming Jordaan 104) gezinnen verdrijven kan zonder dat er noemenswaard moeite door ontstaat.

De tweede vraag, waar vindt de uit hun goedkoope woningen verdreven bevolking een blijvend onderdak terug, lijkt me van veel meer belang en veel minder eenvoudig te beantwoorden. Zoo aanstonds weliswaar zal het bezwaar van een aantal verdreven armen, die niet weer een onderkomen kunnen vinden,

zich niet doen gevoelen. Het aanbod van oude, goedkope (dus slechte) woningen is tamelijk aanzienlijk en wanneer men maar niet let op kwaliteit, is op dit oogenblik de kwantiteit nog tamelijk voldoende. Hoe lang zal dit duren? Wanneer de honderde verdreven gezinnen duizende worden, wanneer niet maar hier en daar een oud stukje wordt opgeruimd, maar wanneer dit opruimen stelselmatig en geregeld geschiedt, waar blijven dan de bewoners die de laagste huren verwonen?

Zoolang we nog niet in 't stadium van absoluten woningnood verkeeren, zullen ze terug te brengen zijn tot vier categorieën. De 1ste categorie omvat hen, die wel meer kunnen betalen voor huishuur, maar uit sleur en onverschilligheid in hun oude onvoldoende woningen bleven. Aldus uit hun rustige rust opgeschrikt, moeten zij een ander onderkomen zoeken en zullen dit allicht zeer gemakkelijk vinden in een duurder, soms veel duurder woning van een paar vertrekken, die met hun eischen en middelen beide meer in overeenstemming is dan de oude. De 2de categorie omvat hen die iets, maar niet veel meer kunnen betalen dan 1.— à 1.25 die zij in een krot verwonen. Zij zullen met meer moeite toch allicht nog onderdak komen in oude of nieuwe woningen, die door de maatschappelijk wat hooger geplaatsten zijn verlaten, omdat met den tijd hun eischen gestegen zijn. De 3de categorie: de armsten der armen, de ongelukkigen die niet meer kunnen verwonen dan 0.75 à 1.25 en dat nog nauwelijks; die weg zullen kruipen in andere oude krotten zoolang er nog krotten zijn. Voor hen kan woningzorg geen verbetering brengen, voor hen moet armenzorg helpend toetreden. Een woning, die ook maar aan zeer bescheiden eischen voldoet, kan voor een gezin niet gebouwd worden voor omstreeks 1.— weekhuur. Daarom zal het ontbrekende bij die huren moeten worden gelegd of door particuliere armenzorg of uit de finantiën der gemeente, die door haar bemoeiing op het gebied der volkshuisvesting haar armste burgers hun woning ontnemt. De 4de categorie eindelijk: de ouden van dagen, hulpbehoevenden, invaliden, die nog zoo wat rondscharrelden, in de buurt waar men ze kende, waar ze, met het ophalen en verkoopen van schillen of ouden rommel, nog een half stukje brood verdienden en die men op de oude plaats aan een hun passende woning moet helpen, voor zoover

ze niet inderdaad behooren in het oude mannen- of vrouwenhuis, het gasthuis of eenig ander gesticht, waar men ze verpleegt en ze ontslaat van de zorg voor het dagelijksch brood.

Voor de 3de en 4de categorie zullen dus particuliere en gemeentearmenzorg aan woningzorg de helpende hand moeten bieden.

De commissie „voor de oude Woningtoestanden” stelde allereerst de vraag: moeten de in woninghuur bedeelden in een bepaald soort woningen worden gehuisvest, in woninggroepen die aan kerk of gemeente behorende, door deze beschikbaar worden gesteld en die niet door betalenden medebewoond, typische bedeelden woningen zouden zijn! De meerderheid der commissie meende deze vraag ontkennend te moeten beantwoorden, als zullende deze afscheiding demoraliseerend en neerdrukkend werken op de aldaar gehuisvesten. Beter achtte zij het, bedeelden en niet bedeeden dooreen te laten wonen, hierbij nog het praktisch voordeel in het oog houdend, dat zeer vaak niet de heele huur, maar slechts een gedeelte zal behoeven te worden bijgepast.

Thans blijft de vraag, hoe zullen die goedkoopste woningen er uit moeten zien, aan welke minimum-eischen zullen zij moeten voldoen, welk moet hun betrekkelijk aantal wezen? Om die vraag te kunnen beantwoorden moet allereerst eenig licht worden ontstoken over de getalsterkte en den toestand van de gezinnen die in de allergeodkoopste woningen huizen.

Ik heb gemeend, dat het zijn nut kon hebben daaromtrent eenige gegevens te verzamelen, zoowel wat het buitenland als wat Amsterdam betreft. Ik wil met de laatste besluiten, daar ik daaraan mijn conclusie wensch vast te knoopen.

Hoe wenschelijk het ook zoude zijn, voor ieder gezin, hoe klein ook, twee kamers of een kamer en keuken met één of meer slaapkamertjes te hebben, dit is vooralsnog niet mogelijk gebleken. Ook de berichten uit andere landen toonen aan dat de strikt één-kamerwoning, ¹⁾ om haar lage huur, helaas, nog niet gemist kan worden.

¹⁾ Wanneer ik in 't vervolg spreek over „één-kamerwoning” bedoel ik steeds de strikt één-kamerwoning. Het éne vertrek dus, zonder eenig nevenvertrek, waar door het gezin wordt gehuisd, geslapen, gekookt en vaak de wasch gedroogd. Dit ter verduidelijking waar men tegenwoordig onder „één-kamerwoning” dikwijls verstaat de woning bestaande uit één groote kamer met klein keukentje en slaapkamertje.

Groot-Britannië.

Volgens het verslag van het 2de Congres voor Openbare Gezondheid, deelde Prof. SALTET mede, dat in Glasgow het gemeentebestuur gedwongen is geweest tot den bouw van één-kamer-woningen over te gaan, niettegenstaande het streven van den gezondheidsdienst naar méér-kamer-woningen ook door het gemeentebestuur telkens practisch was gesteund.

Hiervan zal dan ook wel het gevolg zijn geweest dat de gemeente zelve is gaan zorgen voor de armen onder de arbeiders. Want sedert dien zijn woningen opgericht waarvan de huur niet meer dan 4 £ 10 sh. per jaar = ruim f 1.— per week bedraagt, voor goed ingerichte één-kamer-woningen en 6 £ 6 sh. per jaar = f 1.45 p. w. voor twee kamers. De woningen zijn bijzonder goed gebouwd, met ruime trappen en portalen. De één-kamer-woningen zijn 5 M. bij 4 M. en ruim 3 M. hoog. Een schut van 2 M. hoog scheidt een gedeelte van de kamer af en dit afgescheiden gedeelte is onderverdeeld in twee kleine slaapkamertjes. Er is een waschhuis en er zijn baden voor het gebruik der bewoners. Voor 2 stuivers per uur kunnen de vrouwen gebruik maken van het goed ingerichte waschlokaal. Een speelkamer is voor de kinderen ingericht, waar zij kunnen zijn, wanneer hun moeders in het waschlokaal bezig zijn. Dit waschlokaal mag ook door anderen gebruikt worden, maar alleen wanneer de huurders het niet noodig hebben.

De gemeente heeft in 't geheel 37 verschillende woninggroepen gebouwd, bevattende:

431	één-kamer-woningen
929	twee „
148	drie „
11	grootere „

De gemiddelde huur der woningen bedraagt: 11 sh. 3 d. per maand = f 1.50 per week voor één-kamer-woningen; 18 sh. per maand = f 2.50 per week voor twee-kamer-woningen, enz. Ongeveer $\frac{1}{3}$ van al die woningen zijn geschikt voor de armsten, en worden haast uitsluitend bewoond door losse en ongeleerde arbeiders. Goedkoopste huren 10 sh. per m. = f 1.40 p. w. voor één-kamer-woningen en 14 sh. p. m. = f 1.90 p. w. voor

twee-kamer-woningen. ¹⁾ Nog werden gebouwd 157 woningen voor de armsten met 1 privaat voor 4 gezinnen. Gemiddelde huur voor 2 kamers 15 sh. 2 d. p. m. = f 2.10 p. w.

Hetzelfde streven vinden we ook te Liverpool. ²⁾ Daar is op initiatief van den stadsarchitect Mr. H. PEREY BOULNOIS de gemeente begonnen woningen te bouwen voor haar armste burgers. Het ideaal was één kamer voor één shilling (0.60) per week te verhuren. Dit is niet volkomen gelukt. Voor twee kamers en een bijkeukentje betaalt men 2 sh. 6 d. = f 1.50. De woningen zijn zeer in trek en het finantieel resultaat is gunstig te noemen. Gunstiger dan bij de begrooting verwacht werd.

De „municipal journal” van 1902 zegt: de stad bouwt alleen voor de allerarmsten en voor hen, die door het sloopen van slechte woningen dakloos zijn geworden. Niemand mag in een huis van de gemeente wonen, die niet woonde in een huis, dat de gemeente heeft gesloopt. Dit maakt een bezwaar, n.l. dat de bewoners der nieuwe huizen uit de meest verwaarloosde volkslagen stammen.

Door de gemeente is tot 1902 woning verschaft aan 6250 personen, woongelegenheden ontnomen, door slooping van ongezonde perceelen, aan 4500 personen. ³⁾

Wat de kosten betreft, wil ik eenige cijfers, noemen om een indruk te geven, op hoe flinke wijze de zaak der volkshuisvesting door de gemeente Liverpool wordt aangevat.

De onteigening en slooping der 9.943 ongezonde huizen is geschat op 342.000 £.

De aankoop van terreinen noodig om voldoende bouwgrond te verkrijgen op 250.000 £ buitendien.

Om de verdreven bewoners weder te huisvesten, rekt men 6000 huizen noodig te hebben, die te zamen 900.000 £ zullen kosten, en dus de uitgaven brengen op rond $1\frac{1}{2}$ millioen £.

De huizen die reeds gebouwd of in aanbouw zijn, hebben gekost 227.129 £.

De kosten voor de volkshuisvesting zullen bedragen voor de gemeentekas, per jaar, na aftrek van de opbrengst der huren,

¹⁾ The municipal yearbook 1902.

²⁾ The municipal journal 1898 en 1902.

³⁾ Hieruit blijkt wel dat men aan de hierboven aangehaalde bepaling niet strikt de hand heeft gehouden.

rond 21.000 £, dat is aan belasting $1\frac{3}{4}$ stuiver van elke £ 12. Wanneer echter de erfpacht op langen termijn wordt gesteld daalt de belasting zeer sterk. Zoo zelfs, dat bij een 80-jarige erfpacht het werk der volkshuisvesting de belasting met geen cent zou behoeven te drukken. ¹⁾

Gansch anders gaat men te Londen te werk en hoeveel hulde ook de voortvarendheid van het gemeentebestuur, wat de behartiging der volkshuisvesting betreft, toekomt, toch valt niet te ontkennen, dat men daar meer bouwt voor den gezeten werkman, den „artizan”, dan voor den arbeider met losse verdiensten. Hoewel dit zeer zeker te betreuren is, kan men toch moeilijk anders, dan er zich over verheugen, dat de bouw der één-kamerwoningen afneemt. ²⁾

Uit de laatste gegevens blijkt, dat aldaar zeer weinig één-kamerwoningen meer gebouwd worden. Volgens bericht van dr. CONRAD BÖTZOW werden door den Graafschapsraad van Londen alleen, in de laatste jaren 2132 woningen gebouwd.

Van deze waren:

	85	woningen	met	1	vertrek
1282	„	„	2	„	„
698	„	„	3	„	„
66	„	„	4	„	„
1	„	„	5	„	„

In de jaren 1875—1882 werden door de Metropolitan Board of Works op grond van de Artizan's Dwellings Acts, de volgende verbeteringen aangebracht:

¹⁾ Verder verwijs ik naar het belangrijk artikel in „de Gids” van Dec. 1902, van den Heer PIERSON „Het woningvraagstuk in eenige Britsche steden” en naar de „Municipal affairs”. Vol. VI N°. 3 Housing probleem, in 't bijzonder naar het artikel daarin opgenomen „Homes for the very poor” van JOHN MANN.

²⁾ Toch is het zeker een groot gevaar dit bouwen voor gezeten werklieden alleen, of ten minste in de allervoornaamste plaats, zonder acht te geven op de gevolgen die hieruit voor de armen voortvloeien. Men leze hierover o. a. „No room to live” van GEORGE HAWS, door den Heer L. SIMONS, in een artikel in het „Algemeen Handelsblad” onder de aandacht van den lezer gebracht.

	Woningen met aantal vertrekken.		
	1	2	3 en meer
Weggeruimd	3492	1522	735
Gebouwd	1217	3026	2211

De herbouw gebeurde voor 't meerendeel door private ondernemers.

Verdreven werden . . . 22868 personen
weer onder dak gebracht 27780 „ .

De volgende cijfers zijn ontleend aan een bericht van C. J. STEWART en hebben betrekking op bouwwerken, die door de Metropolitan Board begonnen en door den Graafschapsraad voortgezet zijn:

	Woningen met aantal vertrekken.					
	1	2	3	4	5	6
Bounderystreet estate. . .	15	541	400	103	7	3
Andere gebouwen (klaar en bewoond)	43	421	280	94	1	—
In aanbouw	25	676	483	6	—	—
Ontworpen plannen	62	1633	1997	26	—	—

Hieronder is niet begrepen het in 1885 door de city-corporation uitgevoerde ontruimingsplan. Daarbij werden 164 slop-woningen afgebroken en 5 groote blokken van 5 verdiepingen hoog en met veel licht- en luchttoevoer gebouwd. Zij bevatten:

	Woningen met aantal vertrekken.		
	1	2	3
Aantal woningen .	24	174	43
Huurprijs per week	3.6 sh. = f 2.10	5.9 sh. = f 3.45	7 sh. = f 4.20

In een brochure getiteld: „Working class dwellings”, uitgegeven in 1900, komt JOHN HONEYMAN, architect, op tegen het verbod, dat in sommige plaatsen is vastgesteld, tegen het bouwen van één-kamer-woningen. Hij neemt die goedkoopste aller woongelegenheden, tot zekere hoogte, in bescherming en noemt ze geschikt o. a. voor een oud paar mensen, den jongen, pas getrouwden arbeider, voor weduwen met kleine inkomsten en misschen een kind of twee, voor eenzaam levende weduwen, of een behoeftig zusterpaar. Hij zegt dat wanneer voor deze niet voor woningen wordt gezorgd, die klein genoeg zijn voor hun beurs en hun behoeften, men het ongelukkige kostgangerswezen in de hand werkt.

In dezelfde brochure komt, van de hand des heeren HENRY SPALDING, een beschrijving voor van de Oldham Road block in Londen. SPALDING zegt o. a.: dit blok bevat:

48 woningen met één vertrek
en 237 „ „ twee „

en voegt daaraan toe: de twee-kamer-woningen zijn voor gezinnen van 4 of 5 personen, de één-kamer-woningen voor gezinnen bestaande uit één persoon.

Sprekende over het plan ter verbetering van Bethnal Green, zegt Mr. BLASHILL: woningen met één kamer zijn er maar zeer weinige. De behoefte er aan bestaat niet zoozeer als aan 2 en 3 kamer-woningen, waar men gezinnen met 4—6 personen onderbrengen kan. ¹⁾

Bij een minimum oppervlakte voor een woonvertrek van 16 M². vrije ruimte en van een slaapvertrek van 10 M². vrije ruimte, rekent men hier gemiddeld op 2 personen per vertrek.

Dezelfde schrijver besluit met te zeggen: daar deze woningen bestemd zijn voor hen, die ± f 12 per week verdienen, moet men echter trachten nog goedkooper te worden en daarom bestaan er thans plannen, om woningen te bouwen, bestaande

¹⁾ Hier zal wel geen onderscheid tusschen ouderen en kinderen gemaakt worden. Dit mag wel in het oog gehouden worden bij het vellen van een oordeel.

uit woonvertrek en één, twee, desnoods drie slaapkamertjes, met gemeenschappelijke keuken en privaat. ¹⁾

Enkele interessante gegevens zijn nog te ontleenen aan „the report on Glasgow, its sanitary districts and municipal wards”, census 1901 bij A. K. CHALMERS M. D. medical officer of Health.

De bevolkings-vermeerdering bedroeg in Glasgow
in 10 jaar (1891—1901) 15.75 %.

De toename der bewoonde woningen
in 10 jaar (1891—1901) 15.2 %.

Daarbij stonden leeg
in 1891 = 6663 woningen
in 1901 = 7274 „

Was het aantal bewoners evenredig over alle woningen verdeeld dan zou

iedere woning bevatten 4.769 personen
„ vertrek „ 1.846 „

Dit geeft echter nog geen begrip van de gemiddelde grootte der kamers. Dit volgt later.

De cijfers der telling van 1901 vergeleken met die van 1891 en vroegere tellingen bewijzen het volgende:

- 1°. de gemiddelde woning ondergaat een gradueele vergroo-ting in afmeting.
- 2°. de bewoners per kamer ondergaan een gradueele verkleining in aantal.

De bewering, dat dit afnemen van het aantal bewoners per kamer is toe te schrijven aan het stijgen van den levensstandaard, komt overeen met ervaringen die elders in Schotland zijn opgedaan. In de volgende tabel vertoonen alleen Edinburgh en Dundee een voortdurend kleiner worden van het gemiddeld aantal vertrekken per woning, gedurende de laatste drie tientallen van jaren. Maar in al de steden, die genoemd worden en waar

¹⁾ Met die gemeenschappelijke keuken en dat gemeenschappelijk privaat zouden wij Hollanders, tot welken stand ook behoorend, ons stellig niet kunnen vereenigen.

inlichtingen gevraagd en verkregen zijn van meer dan één telling, heeft men een minder worden van het aantal bewoners per kamer kunnen constateeren. — Voorwaar een factor van het grootste hygienische belang in het woning-vraagstuk.

De volgende tabel geeft hiervan een voorbeeld.

	Kamers per be- woonde woning.			Personen per kamer.		
	1881	1891	1901	1881	1891	1901
Glasgow	2.34	2.34	—	2.054	2.054	
Geh. Glasgow (oud en nieuw)	—	2.59	2.62	—	1.884	1.846
Edinburgh	4.19	4.16	3.93	1.320	1.231	1.221
Dundee	2.85	2.62	2.50	1.870	1.842	1.752
Schotland	3.21	3.20	3.26	1.60	1.55	1.48

De woningen met een en twee kamers te Glasgow bedroegen in 1901 te zamen bijna 67 % aller woningen en herbergden 61 % van de bevolking.

Glasgow, telling 1901.

Aantal vertrekken.	Bewoonde woningen.	Bevolking.	Personen	
			per woning.	per kamer.
1	32 709	104 128	3.183	3.183
2	70 784	348 731	4.927	2.463
3	28 055	151 754	5.409	1.803
4	10 933	58 272	5.330	1.332
5 en meer.	12 923	78 239	6.054	1.270
	155 404	741 124	gem. 4.769	1.846

Vergelijkende tabel van één-kamer-woningen van Oud Glasgow.

	Woningen.	Bevolking.	Verhoudings- cijfer tot alle woningen.	Idem bevolking.	Personen per vertrek.
1891	31.032	100.298	26.40	18.05	3.232
1901	30.436	96.586	23.80	15.89	3.173
afname	0.596	3.712	2.60	2.16	0.059

De verhoudingscijfers der twee-kamer-woningen zijn weinig veranderd in het tijdsverloop 1891—1901. Nu als vroeger woont bijna de helft der bevolking in woningen met 2 vertrekken.

In het rapport over overbevolking in Engeland en Wales, bij de telling van 1891, nam men 2 personen per vertrek als het maximum aan van goede woonwijze en beschouwde alle woningen met meer bewoners per vertrek, met minder dan 5 kamers, als overbevolkt.

Uit de volgende tabel blijkt de mate der overbevolking in de verschillende genoemde steden, berekend naar bovengenoemden maatstaf.

Naam der Steden.	Aantal per 100 personen die wonen met meer dan 2 per vertrek.
New Castle on Tyne	35
Londen	19
Leeds	16
Sheffield	11
Liverpool	10
Manchester	8
Glasgow	59

Hoe treurig ook de toestand in Glasgow blijkt te zijn, toch is dit verschil in overbevolking grooter wanneer men alleen de cijfers ziet, dan wanneer men den toestand in oogenschouw neemt zooals die werkelijk is. Dan toch kan ten gunste van Glasgow gezegd worden, dat de afmetingen der vertrekken wat grooter zijn dan elders.

Minimum-grootte der vertrekken te Londen volgens besluit van den County Council van Dec. 1889:

Hoogte van alle vertrekken $8\frac{1}{2}$ foot = 2.85 M.

Oppervlakte der woonvertrekken 144 \square foot = 16 M².

„ „ slaap „ 96 \square foot = 10 M². ruim.

Dit is een kubieke maat van respectievelijk 1224 f³. = 46 M³. en 816 f³. = 30 M³., dus gemiddeld 1000 f³. of 37 M³.

Evenzoo gemeten is het gemiddelde voor een Glasgowsch vertrek 1700 f³. of 63 M³.

Rest ons nog de vraag te beantwoorden, waar is de bevolking die vroeger de één-kamer-woningen te Glasgow bewoonde en dit thans niet meer doet, waar zijn dus de 3712 personen gebleven, die in de 596 verdwenen één-kamer-woningen plachten te wonen? Zij hebben zooals we zagen geen invloed gehad op het gemiddelde bewoningscijfer van de overgebleven één-kamer-woningen in Oud-Glasgow, dat van 3.232 tot 3.173 verminderd is. Maar, wanneer we onze onderzoekingen uitstrekken tot de verschillende districten, vinden we er zeven, waar de gemiddelde bewoningscijfers zijn toegenomen. Dit is vooral het geval geweest met de nieuw toegevoegde districten, die dicht in de buurt van de ontruiming gelegen zijn. In districten verder verwijderd van de plaats der ontruiming heeft geen noemenswaardige vermeerdering der 1-en 2-kamer-bevolking plaats gevonden, waaruit wij moeten besluiten, dat meer noodig is dan het verschaffen van woonruimte alleen, om de verdreven bewoners van een buurt een goed onderkomen te doen vinden in een andere. Niet zelden zal het verschil in gewoonten en eigenaardigheden nog grooter zijn dan de feitelijke afstand. Huur en werk zijn machtige factoren in het bepalen van de woonplaats, maar met plaatselijke belangen moet rekening gehouden worden; en de Glasgowsche gegevens wijzen op het ontstaan van bepaalde buurten, waar vraag om woonge-

legenheid sterk toeneemt in den omtrek van elk centrum, waar verplaatsing op groote schaal geschiedt.

Oud-Glasgow had

	Telling			
	1871	1881	1891	1901
Leege woningen	2 %	10 %	4.4 %	4.5 %

Gemiddelde huurprijs per week

1891 voor een kamer . . . 1 sh. $9\frac{1}{2}$ d. = f 1.07^s p. w.

1901 „ „ „ . . . 2 sh. $0\frac{1}{2}$ d. = f 1.22^s p. w.

In de centrale wijken is de bevolking respectievelijk afgenomen met over de 50, 40, 20 en 10 %₀. In de buitenwijken is ze toegenomen, in de verschillende buurten van 10—150 %₀.

Uit het volgende tabelletje blijkt de groote absolute toename der twee-kamer-woningen in verhouding tot die der andere woningen:

	Aantal kamers per woning.					
	1	2	3	4	5	6 en meer
Absolute toename 1891—1901	5665	17355	6945	1860	1011	1321

Duitschland.

In de „Neue Untersuchungen über die Wohnungsfrage“, uitgegeven door den „Verein für Social-politik“ in 1901, vinden wij over Duitse toestanden belangrijke gegevens in een artikel, getiteld: „Wohnungsstatistik“, van dr. H. LINDEMANN. Slechts enkele mededeelingen daaruit zijn van belang voor het onderwerp, dat ons hier bezig houdt.

Uit een tabel die een overzicht geeft van de één, twee, drie en vier kamerwoningen, met en zonder keuken, in de steden Berlijn, Breslau, Charlottenburg, Dresden, Hamburg, München,

Blijkt dat een zeer groot deel der één-kamer-woningen, zonder keuken of slaapkamertje (der strikt één-kamer-woningen dus) bewoond is door slechts één of twee personen.

ONDERZOEK 1895.

N A A M DER S T E D E N.	Aantal één-kamer- woningen.	Bew. door 1 persoon.		Bew. door 2 personen.		bewoond door 1 à 2 pers. %
		Abso- luut.	Rela- tief.	Abso- luut.	Rela- tief.	
Hamburg	1097	714	65 %	225	20 %	85 %
Dresden	3036	1779	58.5 %	720	23.5 %	82 %
Charlottenburg	787	408	51.8 %	211	26.9 %	78.7 %
Berlijn	31150	15061	48.3 %	8654	27.7 %	76 %
München	9237	3122	33.9 %	2930	31.7 %	65.6 %
Geheel anders is de toestand te Breslau	20377	4783	23.5 %	5076	25 %	48.5 %

Zoodra men in de categorie van kamer met keuken en — of slaapkamertjes vervalt, wordt de verhouding natuurlijk heel anders, maar ik meende mij korthedshalve tot de strikt één-kamer-woningen te moeten bepalen.

In Berlijn is het zeer eigenaardig gegaan, zooals blijkt uit de volgende tabel:

	Strikt één-kamer- woningen.		Één-kamer-woningen met 1, 2 of 3 nevenvertrekken. ¹⁾	
	Absoluut.		Absoluut.	
	1875.	1895.	1875.	1895.
Berlijn	71201	175254	35928	27689
	Relatief.		Relatief.	
	335 ‰	427.7 ‰	178 ‰	67 ‰

¹⁾ Onder nevenvertrekje heeft men te verstaan een slaapkamertje, provisiekamertje of waschkloze enz. waar niet gestookt kan worden.

Hier valt dus in een tijdsverloop van 20 jaar een absolute vermeerdering van strikt één-kamer-woningen waar te nemen van bijna het 2½voud en een relatieve vermeerdering van 92.7 ‰.

In datzelfde tijdsverloop een absolute vermindering der één-kamer-woningen met 1, 2 of 3 nevenvertrekjes van 8239, relatief dus van 111 ‰.

Deze ontwikkeling der woonverhoudingen, zegt de schrijver zeer terecht, moet, hoe men ze ook beziet, zeer ongunstig genoemd worden. Zelfs waar hij zegt, dat de groote absolute toename der één-kamer-woningen, zonder nevenvertrekje, in de eerste plaats verklaard moet worden door nieuwbouw van dergelijke woningen en niet door meerdere onderverdeeling van de oude huizen. „Over de in elk opzicht schadelijke gevolgen van deze uitbreiding van kook-, woon- en huiskamers behoeven wij geen woord meer te verliezen”, zegt dr. LINDEMANN.

Het gemiddeld aantal bewoners eener één-kamer-woning (niet strikt) is:

voor Berlijn	1.85
„ Breslau	3.52
„ Frankfort a/M.	3.10
„ Hamburg	3.59
„ Leipzig	1.52—3.58

Verdeelen wij de één-kamer-woningen nog in die met en zonder keuken en met en zonder nevenvertrek, dan komen wij, aan de hand van dr. LINDEMANN's woningstatistiek tot de volgende resultaten:

in Berlijn woont het maximum der gezinnen bestaande uit één persoon in strikt één-kamer-woningen;

het maximum der gezinnen bestaande uit 2 personen in één-kamer-woningen met keuken.

Geheel anders in Hamburg:

het maximum der gezinnen bestaande uit één persoon (250 ‰) woont daar in woningen bestaande uit één kamer, nevenvertrekje en keuken;

151 ‰ dezer gezinnen woont in één kamer met keuken, en 95.7 ‰ „ „ „ „ strikt één-kamer-woningen.

Na gesproken te hebben over de verschrikkelijke uitbreiding

der overbevolking der één-kamer-woningen in het algemeen, zegt dr. LINDEMANN: „een betrekkelijk gunstige plaats nemen hier de strikt één-kamerwoningen in, wat echter gemakkelijk te verklaren is, alleen hierdoor, dat deze soort woningen zoowel absoluut als relatief door het grootste aantal gezinnen uit één persoon bestaande, bewoond wordt. Wanneer wij deze dus niet meerekenen, geldt ook hier als regel: „hoe kleiner de woning, hoe vaker overbevolking voorkomt.”

Als normaal geldt in Berlijn de bewoning van één kamer door 2 —, één kamer met 1 nevenvertrek door 3 —, één kamer met 2 nevenvertrekken door 4 — en één kamer met 3 nevenvertrekken door 5 personen.

De mate der overbevolking uit een hygienisch oogpunt kan men natuurlijk niet nagaan, zonder te weten, hoeveel bodemoppervlakte en hoeveel luchtkubus per persoon de verschillende woningen bezitten. In Breslau is daarover een enquête gehouden, die, hoewel niet geheel volledig, het volgende heeft aangetoond. Van de 1089 overbevolkte één-kamer-woningen hadden per persoon:

Aantal M ² .	1—2	2—3	3—4	4—5	5—6	6—7	7—8
„ gevallen	23	921	410	273	115	34	10

Ter aanvulling van dit staatje volgt hier een overzicht van de kubieke ruimte per persoon:

Aantal M ³ .	0—5	5—10	10—15	15—20	20—25	25—30	over 30
„ gevallen	27	478	436	136	16	3	3

Bedenkt men, hier uitsluitend te doen te hebben met overbevolkte één-kamer-woningen, dan komt men tot het besluit dat deze cijfers een toestand aanduiden, die, hoe ongunstig ook in veel opzichten, toch altijd nog met glans de vergelijking met Amsterdamsche toestanden kan doorstaan. ¹⁾

Nevenstaande tabel geeft een overzicht over de af- en de toename der 1, 2 en 3 kamerwoningen in de volgende steden:

¹⁾ Verder verwijs ik naar: ADOLF BRAGN, Berliner Wohnungsverhältnisse Enquête 1893.

Die Wohnungsverhältnisse der ärmsten Klassen in Frankfurt a/M. Enquête 1899, enz. enz.

Aantal vertrekken.	Breslau.	Leipzig.	Frankfurt a/M.	Hamburg.
1	1880 = 590 ‰	386 ‰	315 ‰	444.9 ‰
	1895 = 508.9 ‰	253.7 ‰	122.9 ‰	251.9 ‰
	— 81.1 ‰	— 182.3 ‰	— 192.1 ‰	— 193 ‰
2	1880 = 217 ‰	259 ‰	204 ‰	244 ‰
	1895 = 281.7 ‰	262.6 ‰	292.6 ‰	318.6 ‰
	+ 64.7 ‰	+ 3.6 ‰	+ 88.6 ‰	+ 74.7 ‰
3	1880 = 101 ‰	149 ‰	143 ‰	122 ‰
	1895 = 119.3 ‰	253.6 ‰	267 ‰	227.8 ‰
	+ 18.3 ‰	+ 104.6 ‰	+ 124 ‰	+ 105.5 ‰

De schrijver vat deze vermindering der allerkleinste woningen niet op als vooruitgang in den economischen toestand der bewoners. Integendeel meent hij, dat het verderfelijk slapershouden er de aanleiding toe geweest is. ¹⁾ Dit geldt z. i. voornamelijk de vermeerdering der drie-kamer-woningen.

Dat men niet altijd het begrip één-kamer-woning hier te strikt moet nemen, bewijst wel de herhaaldelijk voorkomende zinsnede wanneer er b.v sprake is van Breslau, „één-kamer-woning met toebehooren”, waaronder zeer wel een waschhok of iets dergelijks kan verstaan worden.

En hiermede moeten wij van de beschouwing der Duitsche „Schmerzskinder unseres gesellschaftlichen Lebens, die kleinen Wohnungen mit nur 1 heizbarem Zimmer”, zooals dr. LINDEMANN de één-kamer-woningen noemt, afstappen.

¹⁾ Of de groote woningen te duur voor de finantieele draagkracht der meerderheid?

Oostenrijk.

Voor Oostenrijk, speciaal voor Weenen, vindt men omtrent de bewoning der één-kamer-woningen treffende gegevens in de brochure uitgegeven door „das Special-Comité für Socialeconomie, Hygiene und öffentliches Hilfswesen“, getiteld „Wohnungsverhältnisse in österreichischen Städten, insbesondere in Wien, von Prof. Dr. EUGEN VON PHILIPPOVICH und Dr. PAUL SCHWARZ, 1900“.

De gegevens daarin verstrekt, zijn ontleend aan de volkstelling van het jaar 1891, die in 19 groote steden van Oostenrijk plaats had. Wat de één-kamer-woning betreft, bestaat er tusschen de verschillende steden een zeer groot onderscheid.

Het grootste aantal één-kamer-woningen vindt men in Reichenberg-Vorort en Reichenberg (de grootste fabrieksplaats van Bohemen) waar de één-kamer-woningen respectievelijk 62 % en 45 % van alle woningen bedragen.

Het kleinste aantal in Innsbrück en Pilsen (in West-Boheme) respectievelijk 2.4 % en 2.2 %.

Het eigenaardige hierbij is, dat daar, waar men de meeste één-kamer-woningen vindt, waar dus de toestand van overbevolking een is, waaraan de bevolking gewoon is geraakt, ook de meeste bewoners per woning worden aangetroffen.

In Innsbrück b.v. waar de woningtoestanden goed zijn te noemen, worden 55.1 % der één-kamer-woningen bewoond door één persoon en 25.6 % door 2 personen.

In Reichenberg worden 6.2 % der één-kamer-woningen door één persoon bewoond, 19.7 % door twee personen, 56.7 % door 3—5, en 17.2 % door 6—7 personen.

Evenzoo is het ook gesteld te Weenen. Daar merkt men hetzelfde op, wanneer men de woonverhoudingen der verschillende wijken nagaat: als voorbeeld diene het volgende:

	Één-kamer-woningen.	Twee-kamer-woningen.	Van alle één-kamer-woningen bewoond door personen.		
			1	2	3
	%	%			
(Oude stad)					
Wijk I	3.33 %	9.05 %	42.95 %	26.82 %	26.59 %
Wijk X	12.79 %	58.41 %	12.47 %	35.47 %	45.98 %

In wijk X vindt men zelfs enkele één-kamer-woningen (0.09 %) bewoond door meer dan 20 personen.

Eigenaardig is het zeker, dat in de nieuwe gedeelten van Weenen de toestand ongunstiger is (schijnt althans), dan in de oude stad.

In wijk I—X waren van de één-kamer-woningen bewoond door:

3—5 personen	41.3 %
6—10 „	6.2 %

In Sasbach, een nieuwe wijk, waren deze cijfers respectievelijk:

3—5 personen	45.7 %
6—10 „	17.6 %

(Ik acht het echter niet onwaarschijnlijk, toegegeven dat èn in de oude èn in de nieuwe stad van Weenen de toestand allertreurigst is, dat deze toch in de buitenwijken niet feitelijk slechter zal zijn, daar deze één-kamer-woningen, allicht van meer gemakken voorzien, niet allen strikt één-kamerwoningen zullen zijn).

De schrijvers zeggen, dat hoewel de statistiek der Weener overheid een woning pas overbevolkt noemt, in welke 4 of meer personen op een kamer komen, men het zeker geen overdreven eisch zal vinden, aan te nemen, dat een één-kamer-woning bewoond door 3 of meer personen overbevolkt is. Ook achten zij het van groot belang, dat door dit woning-onderzoek bleek hoeveel één-kamer-woningen geen keuken hadden. Dit achten zij, zeker zeer terecht, een groot nadeel. Zij noemen wijken, waar 52.3 %, 65.5 %, ja 76.2 % dezer woningen geen keuken hebben. Het grootste deel van deze bevindt zich in den kelder of op den zolder. En zij eindigen hun beschouwing over dezen toestand aldus: „de huiskamer beantwoordt des te slechter aan haar bestemming, naarmate zij nog dienst moet doen voor andere doeleinden, dan om er in te wonen. Men kan zich voorstellen, hoe een vertrek, dat een heele familie huisvesting biedt, zoowel overdag als 's nachts, aan zijn doel als huiskamer beantwoordt, wanneer tegelijkertijd in dat vertrek gekookt en — wat zeer veel voorkomt — ook gewasschen wordt“.

Dat men in de Weener opgaven werkelijk haast uitsluitend

met strikt één-kamer-woningen te doen heeft, blijkt ook wel uit de volgende zinsnede: „tot het prettig bewonen eener woning draagt veel bij het voorhanden zijn van nevenvertrekjes. Hiermede is het, zooals de ondervinding leert, in Weenen zeer slecht gesteld. Men heeft ze alleen in de voornaamste wijken. Wat verder in die richting geleverd wordt, is heel weinig. In Weenen vindt men zelfs in zeer modern gebouwde huizen, dikwijls zelfs van twee verdiepingen slechts één waschlokaal; provisiekasten met ventilatie zijn er bijna niet en zolders en kelders zijn dikwijls heel onvoldoende”. Hieruit blijkt echter ook alweer, dat er bij sommige één-kamer-woningen, waarschijnlijk die in de nieuwe wijken, toch wel verzachtende omstandigheden komen. Dáár zal menige bewoonster toch wel in de gelegenheid zijn, een dag, of een deel van een dag per week, voor het doen van de wasch gebruik te maken van een waschlokaal, zij het dan ook, dat meerdere er tegelijk bezig moeten zijn.

De grootte der één-kamer-woningen is uit de gegeven cijfers niet met juistheid af te leiden. Alleen vinden wij vermeld, dat om in aanmerking te komen voor vrijstelling van belasting voor een aantal jaren, de afmetingen eener één-kamer-woning minstens 16 en hoogstens 30 M² oppervlak moeten bedragen. De één-kamer-woningen, die gebouwd werden met toekenning der vrijstelling (er waren er niet veel) hadden een oppervlakte van:

16—18 M ²	=	79
20—23 „	=	81
23—25 „	=	71
25 en meer	=	23

Deze wet van 9 Febr. 1892 stelt echter geen minimum eischen van oppervlakte en luchtkubus per persoon vast, zoodat een der grootste gevaren van slechte woningtoestanden, n.l. die der overbevolking, niet door haar gekeerd wordt.

De schrijvers meenen echter, dat als minimum moet gesteld worden 4 M² en 10 M³ per persoon (2 kinderen tot 6 jaar voor 1 persoon gerekend). Een minimum, dat voor een één-kamer-woning waar gehuisd, geslapen, gekookt en vaak gewasschen wordt, zeker beneden datgene blijft, wat wij Hollanders, zelfs bij zeer bescheiden eischen, voldoende zouden durven noemen.

De „Kaiser Franz Joseph I Stiftung für Volkswohnungen”, ontstaan onder den direkten invloed van den indruk door het woningonderzoek te Weenen te weeg gebracht, meende in haar 9 eerste woningcomplexen de grootte der woningen in de volgende verhouding te moeten stellen.

Van de 136 woningen bestaan:

11	uit	keuken	en	2	vertrekken.
22	„	„			vertrek en nevenvertrekje. ¹⁾
95	„	„			en vertrek.
4	„	„			„ nevenvertrekje.
4	„	„			één woonvertrek.

Bij iedere woning behoort een privaat, dat in de eigen gang toegang heeft, een kelder en een deel van den zolder.

De afmetingen zijn minimum:

voor de kamers der meer kamerige woningen	16 M ² .
„ „ „ „ kleine woningen	20 M ² .
„ „ keukens gemiddeld	9 M ² .
„ „ nevenvertrekjes gemiddeld	9 à 10 M ² .

Alleen het gemiddeld aantal bewoners wordt opgegeven, als zijnde 5.32 per woning. Dit verstrekt dus over het zielen aantal der één-kamer-woningen geen licht.

Frankrijk.

Voor Frankrijks hoofdstad vinden wij in „les logements sur-peuplés à Paris” van J. BERTILLON 1896, zeer belangrijke gegevens, al zullen wij allicht niet tot de zelfde slotsom komen als BERTILLON. Want zelfs de meest veeleischende onder ons zal toch allicht niet durven beweren, dat een één-kamer-woning ontoereikend is voor meer dan 1 persoon en overbevolkt door meer dan 2 personen. Treffen zal het ons tevens, hoe groot in Parijs het aantal der één-kamer-woningen is. Dit blijkt reeds uit de volgende tabel, die wij slechts voor een deel overnemen, daar de rest voor ons onderwerp van minder belang is:

¹⁾ Onder „nevenvertrek” wordt hier verstaan een kamertje met één raam.

Aantal Huisgezinnen.	Bestaande uit personen.	Aantal Woningen.	Bestaande uit vertrekken.
294.771	1	369.211	1
256.959	2	223.553	2
174.683	3	177.374	3
106.342	4	82.720	4
57.462	5	33.998	5

Berekent men uit deze tabel cenerzijds het aantal bewoners, anderzijds het aantal vertrekken, dan komt men ongeveer tot 1 bewoner per vertrek. Deze verhouding is echter natuurlijk veel ongunstiger bij de kleine woningen.

Hoe zich de bevolking van enkele huishoudens over de verschillende categorieën van woningen verdeelt, blijkt voor de 1, 2 en 3 kamer-woningen uit de volgende tabel:

Woningen bestaande uit vertrekken.	Huishoudens bestaande uit personen.									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	60 %	26.3	8.77	3.25	1.06	0.33	0.12	0.055	0.01	0.026
2	17 %	33.9	24.3	13.9	6.29	2.6	1.18	0.48	0.17	0.08
3	11 %	28	27.8	16.8	8.8	4.26	1.73	0.79	0.31	0.018

Ook hier treft men voor 't overwegend grootste gedeelte de één-kamer-woningen bewoond door gezinnen bestaande uit één, daarna door gezinnen bestaande uit twee personen. Dat Parijs ons geen beeld van sterke overbevolking zou bieden, was trouwens te verwachten.

Zwitserland.

In vogelvlucht wil ik nog enkele gegevens omtrent één-kamer-woningen overzien in Zwitserland en België:

In de Wohnungsenquête der Stadt Bern (1896) von CARL LANDOLT, gepubliceerd 1900, leest men:

Van alle 11220 woningen werden onderzocht 10679.

Van deze waren:

2203 of 17.8 % één-kamer-woningen zonder keuken.

2803 „ 26.6 % twee-kamer-woningen (waarvan 3.5 % zonder keuken).

6941 „ 65 % 1—3 kamerwoningen.

Ook hier nemen de twee-kamer-woningen snel toe.

In Bern komen gemiddeld 1.4 bewoners op één kamer, bij de armste klassen (Bauarbeiter) ¹⁾ 2.5 bewoners op één kamer.

De *gemiddelde* woningoppervlakte

voor de armsten per persoon . . . 19 M².

De *minste* woningoppervlakte

voor de armsten (de Bauarbeiter) . . . 8 M².

In de 2203 woningen uit één kamer bestaande, wonen 6326 bewoners, dat is gemiddeld 2.9 persoon p. vertrek met 14 M³ luchtkubus per persoon.

In de 2803 woningen uit twee kamers bestaande, wonen 12041 personen of gemiddeld 2.1 per vertrek met 18 M³ luchtkubus per persoon.

Sterk nemen toe de kamers van 10—15 M³. Steeds worden de kamers kleiner.

Hoe verder van het middelpunt der stad hoe kleiner de gemiddelde inhoud der kamers is:

In de oude stad. In de overige stad. In de buitenwijken.
49 M³. 42 M³. 38 M³.

In 505 = 1.04 % der kamers wordt gekookt, hiervan zijn 28 = 5.5 % huiskamers en 577 = 94.5 % slaapkamers.

De laagste huurprijs voor een woning is 100 francs per jaar. Slechts 1.6 % van alle woningen doen minder.

¹⁾ Het woord „Bauarbeiter” waag ik niet te vertalen. Ik zou anders geneigd zijn er „losse sjouwer” van te maken. Waarom zal wel blijken, wanneer ik Amsterdamsche toestanden bespreek.

De laagste sociale groep (Bouarbeiter) betaalt in doorsnee 261 frs. per jaar per woning.

Voor den M³. luchtkubus betalen, wanneer men de keuken meerekent, alle drie de klassen (obere, mitlere, untere), ¹⁾ ongeveer hetzelfde.

Rekent men de keukens niet mee, dan betalen de bewoners der kleinste woningen het meest.

Advocaten, artsen, ingenieurs, notarissen betalen 3.82 frs. p. j. p. M³. Bouarbeiter betalen 4.45 frs. p. j. p. M³.

En dit terwijl de gemiddelde huur der kleinste woningen eigenlijk nog te laag berekend is, doordien daarvan 288 door de gemeente gebouwd zijn en door haar bijzonder goedkoop aan de armsten verhuurd worden.

België.

Aan hetgeen door den Heer M. H. DENIS, prof. aan de Universiteit te Brussel, op het congres te Dusseldorf gezegd is, ontleen ik het volgende:

De enquête te Brussel gehouden in 1891 bracht aan het licht, dat van de 19294 werkmanswoningen, bestonden uit:

	Aantal kamers.		
	1	2	3
Brussel . . .	9364 of 48.5 %	8058 of 41.7 %	1862 of 9.6 %
„ en voorst.	17597 „ 34 %	20998 „ 45.4 %	10041 „ 26.6 %
De verhouding is voor Luik.	941 of 49.19 %	675 of 35.29 %	297 of 15.32 %

27⁵ % der gezinnen, die in één-kamer-woningen wonen, bestaan uit meer dan drie personen.

De huren en hunne verhouding tot het gemiddelde inkomen

¹⁾ Ik moet mij hier wel houden aan de verdeling der bewoners in klassen zooals zij in deze Enquête voorkomt.

wordt met groote juistheid opgegeven. Te Brussel is de huur van één kamer, die in 1890 was 11.68 frs. per maand, gestegen tot 13 frs. in 1897. Een gemiddelde woning bestaande uit twee vertrekken kost 17.42 frs. per maand.

Het gemiddelde inkomen p. m.		Gemiddelde huren.	%
Brussel	80.42 frs.	15.51 frs. p. m.	19.3 %
Molenbeek . . .	77.— „	15.37 „ „ „	19.97 %
Luik	80.50 „	12.35 „ „ „	15.46 %
Brussel-Oost . .	¹⁾ 93.— „	16.— „ „ „	17.1 %
Antwerpen (vaak).	80.— „	20.— „ „ „	25 %

De waarde van zulke gemiddelde cijfers is altijd zeer betrekkelijk, maar zij schenen mij toch te merkwaardig om weg te laten.

Amsterdam.

Ik meen mij thans niet langer bij het buitenland te mogen ophouden. ²⁾ Ik wil mij dus verder tot het geven van eenige cijfers, onze eigen stad betreffend, bepalen.

In de verslagen van den gemeentelijken gezondheidsdienst van Amsterdam van de jaren 1897—1900 vinden wij, in het systematisch woningonderzoek van die jaren, o. a. de volgende belangrijke gegevens omtrent één-kamer-woningen:

¹⁾ Hier wordt gerekend op bijverdienste van vrouw en kinderen; verdient de man alleen, dan rekt men zijn inkomen op 76 frs. per maand en zou hij dus 21 % aan huur betalen.

²⁾ Ik meen niet de minste aanspraak te hebben op volledigheid. Het was mij daarom niet te doen, maar slechts om een greep hier en daar, slechts om enkele voorbeelden aan te halen die den geheelen toestand typeeren.

BUURTEN.	T O T A A L			
	Aantal woningen.	Aantal bewoners.	Aantal één- kamer- woningen.	Aantal één- kamer- bewoners.
Jordaan 1)	1650	6684	729	2540
Israëlietische wijk . .	1444	7701	774	3522
Andere deelen der stad	1112	4443	401	1241
Totaal	4206	18828	1904	7303

1) Van de *Jordaan*: de vier bouwblokken begrensd door de Lijnbaansgracht, de gedempte Lindengracht, de Brouwersgracht en de Goudsbloemstraat, en van elkaar gescheiden door de 1^e, 2^e en 3^e Goudsbloemdwaarsstraat, het gedeelte ten noorden van de Goudsbloemstraat, in het bijzonder de inpandige perceelen en die welke reeds uitwendig den meest ongunstigen indruk maken, en de Oude Looierstraat en dwarsstraten.

Van de *Israëlietische wijk*: gedeelten der Joden Houwtuinen en Valkenburgerstraat; van de Batavierstraat, de inpandige perceelen en die, welke reeds uitwendig den meest ongunstigen indruk maken; Uilenburgerstraat idem.

Andere stadsdeelen: Het groot en klein Hemelrijk en de Zwarte Bijlsteeg. De buurt inpandig gelegen tusschen het Hekelveld, het Kattegat en de Engelsche steeg. De stegen en gangen gelegen tusschen Damstraat, Warmoesstraat, Oude Kerkplein en Oudezijds Voorburgwal. Perceelen in de stegen en gangen tusschen Oude Kerkplein, Warmoesstraat, O. Z. Voorburgwal en Zeedijk, Damstraat, St. Pietersteeg, Lange en Korte Leidsche dwarsstraat. De cijfers van deze buurten zijn wel opgenomen.

Niet opgenomen zijn:	Aantal woningen	Eén-kamer-woningen
Utrechtsche dwarsstraat	194	28
Kleine Kattenburgerstraat	259	51
Groote Wittenburgerstraat	214	21
Polanenstraat	155	0
Van Lennepstraat	300	3
Schinkelstraat	39	0

Van de één-kamer-woningen waren bewoond door:

Bewoners.	Jordaan.	pCt.	Israëlietische wijk.	pCt.	Andere stads- deelen.	pCt.
1	140	19.20	64	8.27	80	20.—
2	179	24.55	115	14.86	123	30.7
3	91	12.48	103	13.3	66	16.5
4	119	16.32	86	11.11	49	12.24
5	66	9.05	91	11.75	32	8.—
6	50	6.85	85	11.—	21	5.24
7	40	5.48	81	10.46	14	3.49
8	22	3.01	61	7.9	8	2.—
9	14	1.92	39	5.04	7	1.74
10	7	0.96	22	2.84	1	0.24
11	1	0.13	21	2.71	—	—
12	—	—	5	0.64	—	—
13	—	—	1	0.13	—	—

Uit deze cijfers blijkt

- de meerdere bevolking der Israëlietische wijk tegenover de andere stadsdeelen.
- het betrekkelijk groot aantal der één-kamer-woningen, die door kleine gezinnen, 1, 2 en 3 personen bewoond wordt.
- de overbevolking van een groot deel der één-kamer-woningen.

AANTAL BEWONERS PER WONING.

Stadsdeelen.	Door 1, 2, 3 personen.	%	Gemiddeld alle woningen.	Idem der één-kamer- woningen.	Eén-kamer- woningen door meer dan 4 pers.	%
Jordaan . .	410	56.23	4.05	3.48	200	27.45
Israëlietische w.	282	36.43	5.33	4.55	406	52.4
Andere wijken	269	67.20	4.—	3.09	83	27.

HUURPRIJS DER ÉÉN-KAMER-WONINGEN.

	—0.50	0.51 tot 1.—	1.01 tot 1.25	1.26 tot 1.50	1.51 tot 1.75	1.76 tot 2.—	2.01 tot 2.50	2.50 tot 3.—	Totaal.
Jordaan . .	13	206	139	174	95	51	23	—	701 ¹⁾
Israël. wijk .	10	244	111	150	109	114	33	3	774
Andere w. .	5	127	92	110	18	31	18	—	401
Totaal .	28	577	342	434	222	196	74	3	
Relatief .	1.5 %	30.75 %	18.27 %	23.1 %	11.83 %	10.5 %	3.9 %	0.15 %	

Uit deze tabel volgt:

- a. het groot aantal woningen tot f 1.25, niet minder dan 50.89 % aller hier onderzochte één-kamer-woningen;
- b. het groot aantal woningen doende aan huur minimum f 1.50, ²⁾ maximum f 2.—, weinig minder dan 50 %.

Uit de gegevens betreffende de grootte der woningen in M³. vergeleken met den huurprijs, blijkt dat ook hier voor de één-kamer-woningen per M³. de meeste huur wordt betaald, dan voor de twee-kamerwoningen en het minst voor de drie-kamerwoningen. ³⁾

Prijs per jaar per M ³ .			
Aant. vertr.	Jordaan.	Israël. wijk.	Andere St. A.
1	f 2.03	f 2.035	f 2.33
2	„ 1.97	„ 1.91	„ 2.035
3	„ 1.87	„ 2.066	„ 2.—

¹⁾ Plus 28 hofjes-woningen waarvoor geen huur betaald wordt.

²⁾ De woningen van 1.26—1.50 bestaan voor verreweg het grootste deel uit woningen van f 1.50.

³⁾ Met één uitzondering: de Israëlitische wijk.

Het kwam mij wenschelijk voor aan deze gegevens, ontleend aan het systematisch woningonderzoek, andere tegenover te stellen. En dat wel in 't bijzonder zulke, die betrekking hebben op de woonverhoudingen der bedeelde armen. Vandaar dat ik mij wendde tot den directeur van het Armbezoek met verzoek, mij gegevens te willen verschaffen omtrent huren der bedeelde en anderen, met wie het burgerlijk armbestuur in aanraking komt. Zeer bereidwillig werd de gevraagde hulp toegezegd en weldra ontving ik een groot aantal gegevens, die ik, voor meerdere nauwkeurigheid in drie hoofdgroepen wil verdeelen. T. w.:

- 1°. de gegevens betreffende 2000 gezinnen, die, hoewel niet bedeed, toch niet finantieel krachtig genoeg zijn, om voor hun kinderen schoolgeld te betalen;
- 2°. de gegevens omtrent 2000 algemeene bedeelde;
- 3°. de gegevens omtrent 1343 Israëlitische armen, ¹⁾

Met hetzelfde verzoek wendde ik mij tot het Bestuur der Vereen. Liefdadigheid naar Vermogen en vond ook daar de gewenschte medewerking. Beginnend met het loopende jaar (Mei 1902) zocht ik de door mij verlangde gegevens uit de zeer uitgebreide en volledige rapporten. Ik vond in de \pm 7000 rapporten, die ik bewerkte \pm 4000, die in het kader dezer studie pasten.

Tabel I, 1ste groep, 2000 niet bedeelde gezinnen, waarvan de kinderen kosteloos onderwijs ontvangen.

Het eerste, wat ons in deze tabel treft, is dat zij niet geheel schijnt te passen in het kader dezer studie. Zij toch spreekt ons voor een groot deel van een gansch andere categorie der bevolking, dan waaraan we tot nu toe onze aandacht wijdden. Getuige het groot aantal woningen van f 2.50 weekuur en daarboven. Toch scheen het mij van belang, ze hier op te nemen, om verschillende redenen.

Het geldt hier zooals gezegd is, die laag der economisch zwakken, die niet in staat zijn het schoolgeld, sedert 1896 weer

¹⁾ Ik gebruik hier den term „armen” liever dan „bedeelde”, daar niet al deze gezinnen tot de bedeelde door het B. A. zijn gaan behooren.

Sedert Juli des vorigen jaars hebben de Israëlitische armen het recht om, even als anderen, steun van het Burgerlijk Armbestuur te ontvangen, indien geconstateerd is, dat zij geen voldoende steun kunnen krijgen van het Israëlitisch Armbestuur.

op de openbare scholen der 1ste klasse te Amsterdam geheven, te betalen. Als daartoe niet in staat worden gerekend, de gezinnen, waarvan de man minder dan 12 gulden per week verdient. Met bijverdiensten van kinderen wordt hier geen rekening gehouden. Wel echter met een grooter of kleiner aantal kinderen, die ten laste der ouders zijn.

Het geldt hier dus gezinnen, die, al behooren zij niet tot de bedeeden, toch voor 't meerendeel niet tot den gezeten werkmansstand te rekenen zijn. ¹⁾ Dit zien wij met een blik op de tabel trouwens dadelijk. We staan hier tegenover hen, bij wie de bedeeden, naar bovengaande, zich aansluiten.

Wanneer wij afzien van 23 vrijwonende gezinnen (hier is niet armoede, maar soort van betrekking tot vrijwonen aanleiding) en van één gezin, dat hier als verdwaald schijnt, van 2 personen die f 0.50 huur per week betalen, dan ligt de laagste huurgrens dezer groep bij f 0.76 huur per week.

Noemen wij zéér lage huur die van f 0.76 — f 1.50 per week dan vinden we, dat 241 gezinnen of 13.6 % van de in aanmerking komende 1772 ²⁾ gevallen in een woning van zeer lagen huurprijs wonen.

Wetende wat tot heden te Amsterdam te krijgen is voor een huurprijs van f 1.50 per week en daar beneden, dan rijst een beeld van zeer groote woningellende voor deze volkslaag voor ons op, wanneer we de verschillende cijfers onzer tabel nader beschouwen.

De zeer kleine gezinnen, tot en met drie personen, die juist in zulke woningen nog misschien een redelijk onderkomen zouden vinden, behooren hier tot de uitzonderingen en maken absoluut slechts 36, relatief 14.5 % uit van het totaal aantal gezinnen, dat een huurprijs van f 1.50 en minder betaalt.

Het grootste woningcijfer vindt men bij huren tot 1.50

¹⁾ 168 rapporten bleven buiten beschouwing, daar hier de huur een deel der bedrijfskosten uitmaakte, 37 die boven f 3.50 aan weekhuur betalen, 23 die vrij woonden = 228.

²⁾ Ik zeg hier opzettelijk „voor 't meerendeel”, want er zijn zeker gezinnen onder met tamelijk ruim inkomen, waar voor de vrijstelling van schoolgeld alleen met de verdienste van den man, *niet* met die der kinderen, rekening gehouden wordt.

TABEL I.
Aantal Gezinsleden tegenover Huur.

Aantal gezinnen met hiernevens genoemd aantal leden.	Aantal Gezinsleden tegenover Huur.											Totaal aantal woningen.		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11		12	13—14
0.50	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
0.51—0.75	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0.76—1.—	—	6	7	3	9	8	5	2	2	—	—	1	—	41
1.01—1.25	—	3	3	8	13	5	2	2	2	3	—	—	—	41
1.26—1.50	—	4	13	21	42	29	20	15	10	3	2	—	—	159
1.51—1.75	—	1	17	15	40	32	28	16	9	4	—	2	1	165
1.76—2.—	—	4	20	39	73	90	49	42	20	13	4	4	3	361
2.01—2.25	—	2	10	33	40	54	43	18	21	10	1	1	—	233
2.26—2.50	—	1	12	56	79	75	53	39	34	19	3	—	—	371
2.51—2.75	—	1	10	20	37	40	35	23	12	7	3	—	—	188
2.76—3.—	—	2	7	22	27	24	24	16	14	14	6	4	—	160
3.01—3.25	—	—	—	3	2	7	6	3	2	—	1	2	1	27
3.26—3.50	—	—	—	2	3	1	7	5	—	3	3	1	—	25
Totaal aantal woningen. . .	—	25	99	222	365	365	272	179	126	76	23	15	5	1772

Huurprijs der woning.

p. w. bij 5 gezinsleden, waarschijnlijk man, vrouw en drie kinderen. Door 5 personen bewoond zijn 64 of 26.5 % van de 241 woningen van dezen huurprijs.

Rekent men over het algemeen de woningen tot 1.50 nog toereikend voor man, vrouw en één kind (dat toch reeds de school moet bezoeken), dan vindt men van de 241 woningen er 85 % overbevolkt.

Wil men zijn eischen heel laag stellen en beweren dat ten minste in woningen van 1.26—1.50 wel man, vrouw en twee kinderen (waarvan toch reeds één de school moet bezoeken) kunnen wonen, dan daalt het relatief cijfer van overbevolking toch slechts tot 72.2 %.

Niemand, die onze volkswoningen kent, zal durven beweren, dat wij hier al niet de uiterste grens van het mogelijke bereikt hebben. Die van het wenschelijke komt bij woningen van dezen huurprijs heelemaal niet in aanmerking.¹⁾

Maar de indruk, dien deze gegevens maken, wordt nog veel droeviger, wanneer wij in cijfers de mate der overbevolking nagaan.

Deze blijkt uit het volgende staatje.

Huur.	Aantal bewoners per woning.							
	5	6	7	8	9	10	11	12
— f 1.50	64	42	27	17	14	6	2	1
	27 %	17.4 %	11.2 %	7 %	5.8 %	2.9 %	0.83 %	0.41 %

¹⁾ Men stelle zich slechts voor: een niet groot, vaak klein vertrek, met niets er bij, waar gewoond, gekookt, gewasschen, geslapen en 's winters gedroogd moet worden. Zonder voldoende luchtversching en in tal van gevallen zonder privaat. Meestal met een gemeenschappelijken gootsteen en duinwaterkraan voor twee gezinnen.

Van de systematisch onderzochte woningen, in de jaren 1897—1900, hadden geen privaat in de Jordaan: 57.5 % in de Israëlietische armenwijk 64.47 % in de andere stadsgedeelten 64.5 %. Dit is slechts een der vele gebreken, die dergelijke woningen aankleven, maar naar mijn oordeel alleen reeds voldoende tot onbewoonbaarverklaring.

Deze laatste 12 personen wonen daarenboven nog in een woning die tusschen f 0.76 en f 1.— aan weekhuur doet!!

De relatieve cijfers hebben betrekking op het geheele aantal woningen tot en met f 1.50 weekhuur.

Noemde ik de huren tot 1.50 zéér laag, de daarop volgende twee huurgroepen, die van 1.51—1.75 en van 1.76—2 kunnen wij gevoegelijk laag noemen. Al vallen de ergste krotten hier buiten, toch kan men, de woningvereenigingen niet te na gesproken, voor dezen prijs hier ter stede niet veel woonruimte verkrijgen. Zeker niet anders dan één groote achterkamer of een kleinere dito met keukentje, waar al of niet gestookt kan worden, een kleinere voorkamer met of zonder keukentje of twee zéér kleine kamertjes. De speculatiebouwers houden zich met het bouwen van woningen van dien prijs slechts bij uitzondering op. Men heeft ze voor 't meereendeel te zoeken in de oude stad, waar ze vaak door onderverdeling van één perceel in vele woningen, ontstaan zijn.

De hoogste woningcijfers liggen hier:

bij huren van 1.51—1.75 bij 5 personen per woning.

„ „ „ 1.76—2.— „ 6 „ „ „

Kleine gezinnen tot en met drie personen treft men er hier maar 42 = 9 pCt. van het totaal aantal dezer woningen tusschen 1.51—2 weekhuur.

Rekent men over het geheel de woningen tot f 2,— nog toereikend voor man, vrouw en twee kinderen, dan blijken overbevolkt te zijn 72.4 % dezer woningen.

Stelt men het maximum bewoners voor de woningen tusschen 1.76—2, op man, vrouw en 3 kinderen (waarvan toch minstens één reeds de school moet bezoeken) dan daalt dit cijfer tot 60 pCt.

De mate der overbevolking blijkt uit het volgende tabelletje.

Huur.	Aantal bewoners per woning.								
	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.51—1.75	32	28	16	9	4	—	2	—	1
1.76—2.—	90	49	42	20	13	4	4	3	—

De woningen van 1.76—2 zijn bij de niet bedeeden, die kosteloos onderwijs voor hun kinderen genieten op één na het sterkst vertegenwoordigd n.l. met 361 of ruim 20 %.

De woningen van 1.51—1.75 met 165 of ruim 9 %. Het sterkst vertegenwoordigd van allen echter zijn de woningen van 2.26—2.50 met 371 of 20.9 %.

De vergelijking met hetgeen volgt zal aantonen, dat wij hier dus beslist niet met de armsten te doen hebben.

Bij deze groep en de daarop volgende zien wij nog iets schijnbaar wonderlijks, inderdaad goed verklaarbaars, gebeuren. In plaats dat, zooals te verwachten was, het maximum woningencijfer bij deze bij een hooger getal bewoners zou liggen — het schijnt zoo natuurlijk dat men met een grooter gezin meer woningruimte, dus meer geld voor huur noodig heeft — zien we dat bij de woningen met een huur van 2.01—2.25 het maximum woningencijfer ligt bij hetzelfde aantal, als bij de woningen van 1.76—2, n.l. bij 6 personen per woning en dat wel in 54 dus 23 % der gevallen.

Nog veel vreemder komt het voor bij de volgende categorie, die van 2.26—2.50 dat maximum terug te zien gaan tot 5 personen per woning. Het verschil is wel niet groot (respectievelijk zijn de gezinnen van 5 en 6 personen in deze groep 79 en 75 maal vertegenwoordigd) maar het feit is toch zeker eigenaardig en — buitengewoon treurig. Het vermoeden toch wordt hier gewettigd, dat de beurs, meer dan het aantal kinderen, op de afmetingen eener woning influenceert, ook daar, waar men den indruk heeft, dat nooit iets meer dan de strikst noodige ruimte gehuurd wordt, zoo dat vaak menschen met minder kinderen, dus ruimer beurs, zich een grooter woning kunnen permitteeren, ook bij dezelfde inkomsten, dan een gezin met veel kinderen.

Dat dit dan ook een feit is, dat men, zij het dan ook gelukkig als uitzondering, in de praktijk werkelijk kan waarnemen, bleek mij eenige jaren geleden. Een vrouw uit den werkmansstand zeide toen tot mij: „ik moet naar een kleinere woning omzien, want het gezin wordt te groot. Vroeger toen ik met mijn man alleen was of nog maar één of twee kleintjes had, kon ik die hooge huur wel betalen, maar nu we er zooveel hebben, wordt het te bezwaarlijk”.

Kan men zich duidelijker beeld denken van de ontbering, die een werkmansgezin met een eenigszins talrijk aantal kinderen, zich moet opleggen, om fatsoenlijk door de wereld te komen? Zeker treft het pijnlijk, dit verhaal, dat ik nog geneigd was als min of meer alleenstaand te beschouwen, door deze en volgende droge, maar nooit liegende cijfers bevestigd te zien.

Bij de woningen van 2.51—3 per week ligt het grootste woningencijfer weer bij 5 personen.

Deze en de volgende categoriën zijn voor ons doel echter van zeer weinig of geen belang en daarom ga ik ze maar met stilzwijgen voorbij.

Naast de vraag naar de verhouding tusschen huur en aantal gezinsleden, rees bij mij die naar de beroepen van de gezinshoofden in hunne verhouding tot de betaalde huur.

Het antwoord op die vraag geeft Tabel II.

Zooals men mocht verwachten is er groot verschil tusschen het aantal malen, dat het eene bedrijf en het andere op deze tabel voorkomt. Ter verduidelijking doe ik hier een klein tabelletje volgen, dat een overzicht geeft van de huren, die verwoond worden door de vakken, die het meest in de groep van de kosteloos onderwijs ontvangende voorkomen.

H U U R.	V a k k e n.					
	Sjouwers.	¹⁾ Vrouwen.	Venters.	Diam. vak	Timmerlieden en meubelmakers,	Smid.
0.76—1.50	78	39	22	—	—	—
1.51—1.75	47	—	14	—	—	—
1.76—2.—	95	—	—	19	22	—
2.01—2.25	43	—	—	—	20	27
2.26—2.50	41	—	—	34	27	—

Uit dit tabelletje blijkt, zooals ook verder herhaaldelijk blijken zal, dat het grootste aantal gezinshoofden, die in zeer goedkope woningen wonen, en die op de een of andere manier hulp noodig

¹⁾ Werksters, naaisters enz.

hebben, hetzij dan in den vorm van kosteloos onderwijs, hetzij in die van bedeeling, sjouwers zijn. Dat deze hier de vrouwen-gezinshoofden met meer dan de helft overtreffen, komt óók voort uit het feit, dat een vrouw met kinderen eerder bedeeling erlangt dan een man-gezinshoofd en dat deze vrouwen, als bedeelden, van zelf vrijstelling van schoolgeld hebben en zodoende dit in mindere getale behoeven aan te vragen. Wanneer wij echter de tabellen der bedeelden zullen nagaan, ontmoeten wij ook daar zulk een groot aantal sjouwers, dat ons het beroep als een zeer gevaarlijk afschrikt. Het blijft natuurlijk een open vraag, waardoor de sjouwers maar zoo weinig huur kunnen betalen, voor hun vaak groote gezinnen. Is het omdat het werk, dat toch goed betaald wordt, te ongeregeld is? Of omdat zuinigheid en rondkomen zoo moeilijk valt, wanneer men nu eens veel, dan weer niets verdient? Of zou de verleiding te groot zijn voor de zedelijke kracht van vele dezer mannen, die hun zwaar werk verrichten in weer en wind; vaak in kroegen worden uitbetaald, ja, daar niet zelden urenlang op betaling moeten zitten wachten, en zou de kastelein een groot deel van het verdiende geld in zijn zakken zien vloeien? Ik veronderstel, dat deze factoren alle drie niet vreemd zijn aan het hier geconstateerde en nog vaak te constateeren feit.

Precies het tegenovergestelde zou men kunnen zeggen van de timmerlieden en meubelmakers. Die komen hier wel in vrij groot aantal ook in goedkoope woningen voor, maar daarentegen in slechts zeer kleine getale bij de bedeelden. En nog waag ik de veronderstelling, dat het meerendeel van de bedeelden in dit vak behooren tot de kastenmakers, meestal kleine, eigen bazen, voor wie, ik weet dit uit ervaring van zeer nabij, het leven veel moeilijkheden en veel verleiding heeft, die timmerlui aan een winkel of op een werk niet te vreezen hebben.

Het aantal werksters en naaisters-gezinshoofden verklaart zich zelve; dat het niet grooter is vindt zijn oorzaak in de reeds hierboven aangeduide omstandigheden.

Op de venters zullen wij gelegenheid hebben in den breede terug te komen bij de bespreking der Israëlietische bedeelden.

Dat de beoefenaars van het diamantvak als niet tot betalen van schoolgeld in staat met zulk een hoog % voorkomen, kan

TABEL II. (2000 Schoolrapporten).

HUUR TEGE

HUUR.	Sjower.	Zonder.	Venter.	Vodden en lompén.	Wasch- en werkvrouw.	Stucadoor.	Loopknecht.	Timmerman en meubelmaker.	Schoenmaker.	Naaister.	Smid.	Sigarenmaker.	Schilder.	Kleermaker.	Diam. vak.	Agent van politie.	Bakker.	Voerman	Boerenarbeider.	Glazenwasscher.	Ijzerbewerker.	Zeeman.	Colporteur.	Opperman.	Metselaar.	Steenhouwer.	Letterzetter.	Grondwerker.	Behanger en stoffeerder.	Magazijnknecht.	Schuitenvoerder.	Loodgieter.	
—0.50	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0.76—1.—	15	—	2	1	12	—	1	1	—	2	—	—	—	—	—	—	1	—	2	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
1.01—1.25	13	1	3	1	10	—	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—	—	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—
1.26—1.50	50	—	17	—	13	1	4	10	1	1	1	6	5	1	6	—	1	1	—	1	—	5	1	2	3	3	—	6	—	1	3	1	
1.51—1.75	47	5	14	1	8	2	5	8	2	1	2	5	2	3	11	—	—	6	1	1	—	5	1	6	1	1	—	4	2	1	1	—	
1.76—2.—	95	7	15	3	11	3	7	22	5	1	12	12	14	4	19	6	3	11	—	1	2	12	—	6	4	4	4	3	3	9	4	2	
2.01—2.25	43	4	8	—	2	4	5	20	1	—	26	3	6	1	16	9	1	7	2	1	—	4	1	5	6	—	8	2	—	6	4	—	
2.26—2.50	41	10	9	2	3	4	16	27	10	3	21	9	16	7	34	10	8	9	4	—	2	4	—	4	7	7	8	—	2	14	9	—	
2.51—2.75	27	1	—	—	—	3	2	21	1	1	12	4	7	2	24	10	5	3	1	—	1	1	3	—	3	1	5	1	6	3	2	2	
2.76—3.—	6	3	1	—	1	4	5	22	—	2	2	2	3	4	43	7	—	7	—	1	1	2	—	—	1	1	—	—	1	3	3	—	
3.01—3.25	3	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	—	7	—	1	1	—	—	—	1	1	—	1	—	1	—	—	1	1	—	
3.26--3.50	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	1	3	6	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	1	—	—	1	—	—	
	340	31	69	8	61	22	47	134	20	13	77	41	54	25	167	42	20	47	10	6	7	35	9	25	28	19	28	17	14	39	27	5	

NOVER BEROEP.

Keilner.	Koper- en bliklager.	Mandenmaker.	Stoker, machinist.	Kruier.	Portier.	Brievenbesteller.	Bierbrouwer.	Korporaal.	Goudsmid.	Suikerbakker.	Wijnkoopersknecht.	Brandwacht.	Verdrijver.	Bootwerker.	Stadsreiniging.	Siratemaker.	Rijkskleedingmagazijn.	Geëmployeerde spoor.	Boekbinder.	Slagersknecht.	Rijwielpoetser.	Zeilmaker.	Kuiper.	Kantoor- en winkelbediende.	Pettenmaker.	Kok.	Brugwachter.	Schoorsteenveger.	Vershillende beroepen.	Totaal der in aanmerking komenden.	Zaakjes.	Boven de 3.50.	Vrij van huur.	HUUR.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0.50
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	0.76—1.—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1.01—1.25	
2	1	2	3	3	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1.26—1.50	
—	—	2	3	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	2	1	1	1	1	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	159	—	—	—	1.51—1.75	
—	2	1	7	—	3	3	3	2	1	2	—	—	1	1	6	3	—	8	1	2	1	1	1	—	—	—	—	1	7	361	—	—	—	1.76—2.—	
1	2	—	7	—	—	3	1	—	1	1	2	2	—	2	2	1	—	5	1	3	—	—	—	—	—	—	—	3	233	—	—	—	—	2.01—2.25	
—	1	—	10	4	2	3	2	2	—	4	2	2	—	7	2	1	1	10	1	2	1	1	1	3	1	—	2	—	6	371	—	—	—	—	2.26—2.50
2	3	—	3	—	—	3	1	—	—	1	4	3	—	1	—	1	—	2	1	—	—	—	—	4	—	2	1	—	4	188	—	—	—	—	2.51—2.75
3	—	—	8	3	—	1	—	—	1	1	—	1	1	—	2	—	—	3	1	4	—	1	—	2	—	—	1	—	2	160	—	—	—	—	2.76—3.—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	27	—	—	—	—	3.01—3.25
—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	25	—	—	—	—	3.26—3.50
8	9	5	43	11	6	16	8	4	3	10	8	8	2	13	14	7	2	32	6	11	2	3	3	11	3	2	4	2	30	1772	168	37	23	= 2000	

allicht zijn oorzaak vinden in het feit, dat mij uit de nieuwste rapporten de gegevens werden verstrekt en juist het jaar 1901—1902 voor de diamant-industrie zeer ongunstig was.

Voor verdere bijzonderheden aangaande de vertegenwoordigde vakken zie men de tabel II.

Tabel III. 2000bedeelde gezinnen. Huur tegenover aantalbewoners.

Een geheel anderen, nog oneindig veel treuriger indruk (uitgezonderd wat betreft de overbevolking) maken de gegevens ontleend aan de rapporten betreffende 2000 bedeelde gezinnen. Hier vallen buiten beschouwing 73 woningen (14 zaakjes, 11 vrij woningen, 32 woningen doende aan huur meer dan 2.75 p. w., 16 woningen huur onbekend).

Uit de tabel blijkt dat wij, bij de 1927 bedeelde gezinnen er 5 vinden die slechts een huur tot 0.50 p. w. betalen. Maar gelukkig bestaan die alleen uit één persoon.

63 of 3.2 % der 1927 woningen doen aan huur 0.51—0.75.

Bewoning als volgt:

HUUR.	Aantal bewoners per woning.					
	1	2	3	4	5	6
—0.75	38	12	2	4	6	1
	60.3 %	19 %	3.3 %	6.6 %	9.9 %	1.65 %

Ook hier een sterk overwegen der kleine gezinnen. Hoe zou dit ook trouwens anders kunnen, in deze krotten der krotten!

Volgen wij thans, ter vergemakkelijking van eventuele vergelijking, dezelfde onderverdeling als bij de schoolrapporten, dan komen wij tot de volgende resultaten.

Rekenen wij weer tot de zeer lage huur die tot 1.50 (ter wille der vergelijking met uitsluiting van die tot 0.75) dan vinden wij hier de kleine gezinnen, tot en met drie personen, in 690 of 35.6 % der gevallen. En de maximum bewoningscijfers bij 1 en 2 personen.

Dadelijk springt het groote verschil in het oog. Hier 35.6 % der goedkoopste woningen bewoond door kleine gezinnen en het maximum bewoningcijfer bij 1 en 2 personen per woning. Ginds slechts bijna 14 % dezer woningen bewoond door kleine

TABEL III.
Aantal Gezinsleden tegenover Huur.

BEDEELDEN.	Aantal Gezinsleden tegenover Huur.													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Totaal.	
Aantal gezinnen met hiërveens genoemd aantal leden.	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
— 0.50	38	12	2	4	6	1	—	—	—	—	—	—	—	63
0.51—0.75	122	73	45	34	15	7	6	1	1	—	—	—	—	304
0.76—1.—	73	92	54	31	28	21	11	5	6	1	—	—	—	322
1.01—1.25	65	100	66	62	49	49	38	14	7	2	—	—	—	452
1.26—1.50	20	46	34	54	35	46	37	14	7	3	—	—	—	296
1.51—1.75	15	51	35	37	48	38	37	24	8	5	2	—	—	300
1.76—2.—	4	18	6	10	16	9	9	9	6	2	1	—	—	90
2.01—2.25	3	8	5	6	10	14	4	8	6	1	1	—	—	66
2.26—2.50	2	2	1	5	7	2	2	3	1	2	1	1	—	29
2.51—2.75														
Totaal aantal woningen. . .	352	405	249	244	215	187	144	78	42	16	5	1	—	1927

Huurprijzen der woning.

gezinnen en het maximum bewoningscijfer bij 5 gezinsleden. De reden hiervan is niet ver te zoeken. We hebben hier te doen met twee uitersten: bij de schoolrapporten met gemiddeld abnormaal *grote* gezinnen, bij de bedeeden met gemiddeld abnormaal *kleine* gezinnen. Dit laat zich ook wel hooren: zij die kosteloos onderwijs voor hun kinderen erlangen, hebben dus altijd een gezin met kinderen, wat bij de bedeeden niet het geval is en hoe talrijker die kinderschaar is, des te eerder valt men in de termen voor kosteloos onderwijs, te meer, daar niet het gemeenschappelijk inkomen der verschillende gezinsleden, maar alleen dat van de hoofden van het gezin als maatstaf voor vrijstelling genomen wordt. Bij de bedeeden is het juist andersom, daar hebben wij heel veel te doen met alleen levenden of invaliden of ouden van dagen, die tot geen kerkgenootschap behooren.

Wat betreft de normale gezinssterkte, deze ligt waarschijnlijk tusschen beide in.

Hoezeer bij de bedeeden de kleine gezinnen in woningen met zéér lage huren overwegen blijkt uit het volgende:

HUREN.	Aantal bewoners per woning.			Totaal woningen v. dezen huurprijzen.
	1.	2.	3.	
0.76—1.—	122 = 40 %	73 = 24 %	45 = 14.8 %	304
1.01—1.25	73 = 22.7 %	92 = 28.57 %	54 = 16.7 %	322
1.26—1.50	65 = 14.6 %	100 = 22 %	66 = 14.6 %	452

Ik wil hier nog even de aandacht vestigen op het sterk overwegend aantal der woningen dezer laatste huurgroep n.l. die van 1.26—1.50 w. h. en daarbij opmerken, dat van de 452 woningen die hiertoe behooren, niet minder dan 317 = 70 %, precies 1.50 aan weekhuur doen.

Hoezeer wij ook geneigd zouden zijn, met het oog op aan te brengen verbetering in de volkshuisvesting, alleen het groot aantal bewoners per kleine woning op den voorgrond te stellen, teneinde voor den oningewijde de onhoudbaarheid van den toestand nog veel- en tastbaarder te maken, toch zullen wij m. i. wèl doen, ook te bedenken, welk een groot aantal zeer kleine gezinnen dakloos worden, wanneer de opruiming van krotten met

kracht wordt ter hand genomen. Uit bovenstaand tabelletje blijkt dat niet minder dan 525 = 48% aller woningen tot 1.50 huisvesting bieden aan één of twee personen. Ook op hen moet door ons het oog worden gehouden, ook voor hen moet nieuwe woongelegenheden komen, maar andere dan voor normale gezinnen vereischt wordt. Waarom zullen wij voor hen niet bouwen woningen geriefelijk en vriendelijk, maar klein en goedkoop en aan die woningen de bepaling verbinden, dat ze door niet meer dan twee, in sommige gevallen drie, personen eener bepaalde categorie (ouden van dagen, moeder met dochter, zusters, alleenwonenden) mogen worden bewoond?

Rekent men zooveel mogelijk de hierboven gevolgde methode toepassend, de woningen van 0.76—1.50 nog wel even geschikt voor man, vrouw en één kind (de lager verhuurde woningen zijn per se overbevolkt en onbewoonbaar, zelfs voor één persoon en men mocht dit met recht wel zeggen van alle woningen onder f 1.—), dan zijn van de woningen dezer categorie overbevolkt 388 of 36%. Dit aantal is echter hier feitelijk hoger. Hier geldt het toch vaak volwassenen alleen, niet ouders met jonge kinderen, zoodat wij voor de woningen van 0.76—1.20 voor allen — en voor die van 1.26—1.50 stellig voor de helft — als maximum twee personen mogen aannemen. Dan komen wij tot een overbevolking van 45.4%.

Hoe sterk toch ook hier die overbevolking in vele gevallen is, blijkt uit de volgende cijfers:

HUREN.	Aantal bewoners per woning.							Totaal woningen v. dezen huurprijs.
	1	2	3	4	5	6	7	
0.51—0.75	4 = 6.3 %	6 = 9.5 %	1 = 1.6 %	—	—	—	—	63
0.76—1 —	34 = 11 "	15 = 5 "	7 = 2.3 "	6 = 2 %	1 = 0.3 %	1 = 0.3 %	—	304
1.01—1.25	31 = 9.6 "	28 = 8.7 "	21 = 6.5 "	11 = 3.4 "	5 = 1.5 "	6 = 1.9 "	1 = 0.31 %	322
1.26—1.50	62 = 13.7 "	46 = 11.7 "	49 = 10.8 "	38 = 8.4 "	14 = 3.1 "	7 = 1.5 "	2 = 0.44 "	452

Na de zéér lage huur thans komend tot de volgende groepen, treft het ons dadelijk, dat, wat wij bij de niet bedeeden wier kinderen kosteloos onderwijs ontvangen, lage huur konden noemen, hier gemiddelde huur genoemd moet worden. ¹⁾ Niet minder dan

¹⁾ Eerder zelfs moeten wij de huren van 1.51—2 hier als hoog beschouwen, daar slechts 185 of 10% der woningen duurder zijn.

TABEL IV. (2000 Bedeelden).

HUUR TEGENOVER BEROEP

HUUR.	Sjouwer.	Zonder.	Venters en ventsters.	Vodden en schillen.	Wasch- en werkvrouw.	Witter.	Doet boodschap.	Timmerman en meubelmaker.	Schoenpoetser.	Naaister en breister.	Smid.	Sigarenmaker.	Schilder.	Verstel kleermaker.	Schoenmaker.	Opperman.	Koffieverleester.	Diamantvak.	Behanger.	Voerman.	Kuiper.	Letterzetter.	Boerenarbeider, tuinman.	Boekbinder.	Bakker.	Schippersknecht.	Koper- en blikslager.	Loopknecht.	Metselaar.	Schoorsteenveger.	Kok- en banketbakker.	Nachtwaker.	Zeeman.	Suikerbakker.	Bootwerker.	Courantrondbrengster.	Glazenwasser.			
—0.50	—	2	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
0.51—0.75	6	6	6	1	21	—	1	1	1	15	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
0.76—1.—	32	57	11	3	87	4	7	6	1	47	1	6	1	1	4	3	1	2	3	1	1	1	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1.01—1.25	49	39	19	2	96	3	5	4	2	35	6	3	6	5	4	2	1	5	—	3	—	1	2	1	—	1	1	4	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	
1.26—1.50	86	63	22	2	108	4	5	13	2	38	8	7	9	6	7	5	2	—	2	1	—	—	1	1	—	1	1	4	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	5
1.51—1.75	52	35	19	1	65	2	2	8	—	24	—	4	7	7	4	8	—	3	2	6	1	—	4	1	—	2	1	7	5	1	—	3	4	2	1	1	1	1		
1.76—2.—	56	28	16	—	64	3	2	7	—	10	3	6	15	12	11	2	—	3	1	3	1	—	4	2	3	—	—	6	3	1	—	—	3	—	4	1	2	2		
2.01—2.25	10	13	6	—	15	2	1	4	—	6	2	1	4	6	3	1	—	1	1	1	—	1	2	—	—	1	—	5	7	—	1	1	—	1	1	1	1	—		
2.26—2.50	6	8	5	—	7	—	—	2	—	3	4	3	3	4	3	1	—	2	1	—	1	—	—	—	1	—	2	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—	—		
2.51—2.75	1	3	—	—	7	—	1	1	—	3	2	—	—	3	—	—	—	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—		
	298	259	105	9	470	18	24	46	6	185	27	29	45	44	37	22	4	21	11	15	4	3	17	6	9	10	3	25	19	3	4	6	9	4	6	6	9			

TEGENOVER BEROEP.

Boerenarbeider, tuinman.	Boekbinder.	Bakker.	Schippersknecht.	Koper- en blikslager.	Loopknecht.	Metselaar.	Schoorsteenveger.	Kok- en banketbakker.	Nachtwaker.	Zeeman.	Suikerbakker.	Bootwerker.	Courantrondbrengster.	Glazenwasscher.	Steenwerker.	Colporteur.	Grondwerker.	Stoelenmatter.	Kellner.	Slagersknecht.	Stoker.	Loodgieter.	Gasfitter.	Kruiersknecht.	Huisknecht.	Porder.	Bierbrouwersknecht.	Metaalslijper.	Diverse beroepen, ieder één.	Bedelen.	Totaal.	Zaakjes en boven 2.75.	Huur onbekend.	HUUR.		
																																			—0.50	
		1																																	0.51—0.75	
4		1	2	1				1	1					1	1	1		1	2	1	2														0.76—1.—	
2	1		1	1	4	2	1	1					2	5	1	1	2				1														1.01—1.25	
1	1	2	2	1	7	5	1		3	4	2	1	1	1			6	1	1	1	2	3	1	2	1	2	2	1	7						1.26—1.50	
4	1		2		6	3	1			3		4	1	2	2	1	3	1	1		4		1	1		1		1	3						1.51—1.75	
4	2	3			5	7		1	1		1	1	1		5	3	1		3		3	2			2			1	10	1					1.76—2.—	
2			1		2			1	1	1	1									1	1	1													2.01—2.25	
	1	1	2		1	1				1			1		1				1					2		1									2.26—2.50	
						1											1																		2.51—2.75	
																	1																			
17	6	9	10	3	25	19	3	4	6	9	4	6	6	9	10	6	13	3	9	3	13	5	2	5	3	4	2	4	30	5	1927	46	16	= 2000		

596 = 304 % der 1927 bedeelde gezinnen verwonen een weekhuur van 1.51—2.

De hoogste woningcijfers vinden wij voor deze groepen:

bij woningen van 1.51—1.75 bij 4 personen

„ „ „ 1.76—2.— „ 5 „

Deze cijfers zijn bij de schoolrapporten respectievelijk 5 en 6 personen.

De kleine gezinnen van 1—3 personen treft men hier 201 maal = voor 33 % aan.

Rekent men het meerendeel der woningen van 1.51—1.75 nog mogelijk voor man, vrouw en twee — die van 1.76—2 voor man, vrouw en drie kinderen, dan bedraagt de overbevolking hier 43 %.

Rekent men op volwassenen, behalve de hoofden der gezinnen, en stelt men het maximum respectievelijk op 3 en 4 personen, dan komt men tot een overbevolking van 60 %.

Uit het volgende tabelletje blijkt de mate van overbevolking in deze huurgroepen.

HUREN.	Aantal bewoners per woning.								Totaal woningen v. dezen huurprijs.
	4	5	6	7	8	9	10	11	
1.51—1.75	54=18.3%	35=11.8%	46=15.5%	37=12.5%	14=4.7%	7=2.4%	3=1%	—	296
1.76—2.—	37=12.8%	48=16%	38=12.7%	37=12.3%	24=8%	8=2.7%	5=1.6%	2=0.66%	300

Deze cijfers spreken in verband met Tabel III voor zichzelf en maken alle verdere commentaar overbodig.

Bij de daarop volgende groep van 2.01—2.25 treft ons weer het eigenaardig feit, dat het hoogste bewoningscijfer terug gaat.

Maar de cijfers waarover wij hier, en bij al de hoogere huren beschikken, zijn te weinig in aantal om er eenige conclusie uit te durven trekken.

Tabel IV toont ons de huur, die door deze 1945 bedeelde gezinnen verwoond wordt, in verband met het door het hoofd van het gezin uitgeoefende vak.

Het sterkst vertegenwoordigd, in alle door mij beschouwde huurgroepen der bedeelde te zamen, zijn de wasch- en werk-vrouwen met 470 of 24% ruim.

	Gasfitter.	Kruiersknecht.	Huisknecht.	Polder.	Bierbrouwersknecht.	Metaalslijper.	Diverse beroepen, ieder één.	Bedelen.	Totaal.	Zaakjes en boven 2.75.	Huur onbekend.	H U U R.
									5			—0.50
							2	1	63			0.51—0.75
						1	2	2	304			0.76—1.—
							6	1	322			1.01—1.25
3	1	2	1	2	2	1	7		452			1.26—1.50
	1	1		1		1	3		296			1.51—1.75
2			2			1	10	1	300			1.76—2.—
									90			2.01—2.25
		2		1					66			2.26—2.50
									29			2.51—2.75
									46	16		
5	2	5	3	4	2	4	30	5	1927	46	16	= 2000

Hoe de verhouding der sterkst vertegenwoordigde vakken van deze groep is, blijkt uit het volgende tabelletje. Weer geef ik telkens (zooveel mogelijk) de vijf talrijkst vertegenwoordigde vakken aan.

HUUR.	Sterkst vertegenwoordigde vakken.				
	Wasch- en werk- vrouwen.	Sjouwers.	Zonder.	Naaisters en breisters.	Venters.
—0.50	1	—	2	1	—
0.51—0.75	21	6	6	15	6
0.76—1.—	87	32	57	47	11
1.01—1.25	96	49	39	35	—
1.26—1.50	108	86	63	38	—
1.51—1.75	65	52	35	24	—
1.76—2.—	64	56	28	—	16
2.01—2.25	15	10	13	6	—
2.26—2.50	7	6	8	—	—
2.51—2.75	7	—	—	—	—

Waar wij met bedeeden te doen hebben, verwondert het ons niet, dat het aantal vrouwen-hoofd-van-een-gezin hier zoo sterk vertegenwoordigd is. Niet minder dan 655 van de 1927 = 33.9 % aller woningen zijn hier bewoond door gezinnen, waarvan een vrouw het hoofd is.

Het treft ons, dat de wasch- en werkvrouwen economisch iets sterker schijnen te zijn, dan de naaisters en breisters, dat zij ten minste iets meer huur kunnen verwonen.

Bij de werkvrouwen toch vindt men het hoogste woningen-cijfer n. l. 108 bij woningen van 1.26—1.50 (waarvan een overwegend groot aantal van 1.50). Bij de naaisters en breisters vindt men het bij de woningen van 0.76—1, met 47. Bij de woningen van 1.76—2 vindt men er nog 64 die door wasch- en werkvrouwen bewoond zijn, maar slechts 10 door naaisters en breisters. De verhoudingscijfers tusschen deze beide vakken zijn: totaal aantal werkvrouwen staat tot totaal aantal naaisters als 95 : 37.

Dit feit verwondert mij trouwens volstrekt niet; ik geloof niet dat er één werk zoo slecht betaald wordt, als naaien en breien. In de eerste plaats het werk voor de winkels, maar in de tweede plaats ook het verstelnaaien en breien, dat voor bureu en omgeving verricht wordt. Wanneer men ziet, wat voor een paar dubbeltjes aan werk wordt geleverd, dan leert men eerst recht de waarde van het geld beseffen.

Achtgevend op het feit, dat niet minder dan 134 gezinnen aan wier hoofd een vrouw staat, woningen bewonen van 0.76—1.—, dringt zich aan mij ten duidelijkste de noodzakelijkheid op, dat armenzorg en woningzorg voorloopig hand aan hand zullen gaan. Want men kan er zeker van zijn, dat onder deze gezinnen vele met kinderen zijn. En voor minder dan f 1.—, ja voor minder dan f 1.25 een woning te bouwen, geschikt voor een gezin bestaande uit vrouw en eenige, soms verscheidene kinderen, het is met den besten wil niet mogelijk. En toch juist onder deze gezinnen treft men dezulke aan, die zich niet uit de oude stad verwijderen kunnen, noch ook eenige stuivers meer aan huur besteden.

Een blik op de tabel overtuigt ons, dat verreweg het grootste aantal sjouwers en mannen zonder beroep, ja het grootste aantal van alle bedeeden, n. l. 452 of 23.3 % woont in woningen van 1.26—1.50 (waarvan het meerendeel, 70 %, van 1.50).

Ik geloof dat zij, die nieuwe woningen gaan bouwen in en op de plaats van oude, juist op deze groep goed het oog moeten gericht houden. De allerlaagste huren tot 0.75 zijn uitzonderingen. De huren van 0.76—1.25 omvatten, behalve zeer veel kleine gezinnen, ook zeer velen, die bedeed moeten worden, wil men ze ook maar iets beter laten wonen, maar die ook nu reeds om de een of andere reden bedeed zijn. Maar voor f 1.50 wonen velen, die thans zonder bedeeing rondkomen, maar dit ook maar juist even kunnen, die of heel weinig of niets meer zouden kunnen verwonen uit eigen beurs. Buitengewoon wenschelijk zou het zijn, voor hen te kunnen bouwen, zonder veel hooger huur te vragen. Hun aan te kunnen bieden woningen, die, wat betreft slaapplaatsen, scheiding van ouders en kinderen en van de geslachten onderling, in verschillende, zij het ook kleine ruimten voor den nacht, wat betreft luchtverversching, licht, lucht en zonneshijn

ten minste aan bescheiden eischen van hygiene, comfort en welvoegelijkheid voldoen. ¹⁾ Men stelle zijn eischen bescheiden, maar men stelle een grens waar beneden men voor een normaal gezin met kinderen niet gaan wil, niet gaan mag.

Maar dat ook wat duurdere woningen aan de economisch zwakken ten goede kunnen komen, bewijst wel het groot aantal bedeelden, dat in de twee volgende groepen van 1.51—2 woont, n.l. 596 = 30 %. Dit geeft ons weer wat moed, hier kan iets beters, veel beters dan het bestaande, geleverd worden voor denzelfden of bijna denzelfden huurprijs.

Boven de f 2.— komt men weer in de uitzonderingen. Wie dus rechtstreeks voor de breede schaar der economisch zwaksten bouwen wil, ga voorloopig niet boven de f 2.— weekhuur.

Wat zeker niet zeggen wil, dat ook duurdere woningen, mits maar niet in te groot aantal in verhouding tot de goedkoopere, middellijk ook voor deze categorie niet nuttig en noodig kunnen zijn.

Zeer verschillende verhoudingscijfers vindt men, de gegevens beschouwend van 1345 Israëlietische armenrapporten. (Van deze blijven 58 buiten beschouwing als zijnde de huur een onderdeel van het bedrijf).

Tabel V toont ons van deze de betaalde huur tegenover het aantal gezinsleden. En één blik op deze cijfers is voldoende om ons drie dingen aan te toonen.

1°. de veel sterkere bevolking, dus overbevolking, dezer woningen;

2°. het overgroot aantal der woningen beneden f 1.— die door 1 en 2 — der woningen tot 1.25 die door 1, 2 en 3 personen bewoond zijn;

3°. het feit dat men hier te doen heeft met een zeker aantal inwonende gezinnen.

1°. De veel sterkere bevolking.

Deze blijkt ten duidelijkste, wanneer wij naast elkaar beschouwen het aantal woningen bij algemeene bedeelden en Israëlietische bedeelden, dat door groote gezinnen (8 personen en meer) wordt bewoond.

¹⁾ Men geve elke woning, hoe klein ook, een eigen gangetje, zoodat men niet terstond van het gemeenschappelijk portaal op de kamer komt.

TABEL V.
Israëlietische armen. Gezinsleden tegenover Huur.

Aantal gezinnen met hiernevens genoemd aantal leden.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12—13	Totaal
Inwonend, huur niet te bepalen.	129	19	9	3	1	1	1	—	—	—	—	—	163
tot 0.50	4	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	7
0.51—0.75	16	9	1	8	2	—	—	2	—	1	1	—	40
0.76—1.—	38	21	5	6	10	2	1	1	2	—	2	—	88
1.01—1.25	12	25	20	11	14	10	11	3	7	3	1	—	117
1.26—1.50	28	32	29	34	32	27	24	19	15	7	2	—	249
1.51—1.75	13	17	21	20	28	28	20	11	14	6	4	1	183
1.76—2.—	12	22	13	17	31	26	26	19	27	10	7	1	211
2.01—2.25	2	5	2	4	11	6	14	8	10	9	2	3	76
2.26—2.50	3	8	10	11	14	14	8	10	17	13	3	1	112
2.51—2.75	—	1	3	1	2	2	5	1	2	3	2	2	24
2.76—3.—	1	—	—	—	4	1	6	2	2	1	—	—	17
Totaal aantal gezinnen	258	161	113	115	150	117	116	76	96	53	24	8	1287

Huurprijs der woning.

	Aantal bewoners per woning.					
	8	9	10	11	12	13
a. bij 1927 Algem. bed.	78 = 4 %	42 = 2.2 %	16 = 0.83 %	5 = 0.26 %	1 = 0.06 %	
b. bij 1287 Isr. bed.	76 = 5.9 "	96 = 7.5 "	53 = 4.1 "	24 = 1.1 "	5 = 0.39 "	3 = 0.23 %

Maar ook weder terugkeerend tot de wijze van berekening der overbevolking, die ik bij de vorige afdeelingen volgde, springt de grootere bevolking hier duidelijk in het oog, en plaatst zich als een donkere schaduw tusschen ons en onze beste pogingen tot woningverbetering.

Woningen tot 1.50 p. w.

	Aantal bewoners per woning (3 personen en meer).					
	3	4	5	6	7	8
a. bij 1426 Algem. bed.	167 = 14.8 %	131 = 11.6 %	98 = 8.7 %	78 = 7 %	55 = 4.8 %	20 = 1.7 %
b. bij 501 Israël. bed.	55 = 11 "	59 = 11.7 "	59 = 11.7 "	39 = 7.7 "	36 = 7.2 "	25 = 5 "
	9	10	11	12	13	
a. bij 1126 Algem. bed.	11 = 1.24 %	3 = 0.26 %	—	—	—	—
b. bij 501 Israël. bed.	24 = 4.7 "	11 = 2.2 "	6 = 1.2 %	—	—	—

Woningen van 1.51 — 2.—.

	Aantal bewoners per woning.					
	3	4	5	6	7	8
a. bij 596 Algem. bed.	69 = 11.5 %	91 = 15 %	83 = 14 %	84 = 14 %	74 = 12.4 %	38 = 6.4 %
b. bij 394 Israël. bed.	34 = 8.8 "	37 = 9.4 "	59 = 15 "	54 = 13.7 "	46 = 11.7 "	30 = 7.6 "
	9	10	11	12	13	
a. bij 596 Algem. bed.	15 = 2.5 %	8 = 1.3 %	2 = 0.33 %			
b. bij 394 Israël. bed.	41 = 10.4 "	16 = 4 "	11 = 2.8 "	2 = 0.5 %		

Het totaal der overbevolking bij de woningen dezer afdeeling tot 1.50 = 60 % van 1.51—2.— = 67 %.

Dit verschil in bevolking per woning, dat wij hier bij deze allerarmsten ¹⁾ zoo treffend vinden bewezen, was reeds aangetoond door de aangehaalde cijfers uit de verslagen van den gemeentelijken gezondheidsdienst en wordt teruggevonden in het statistisch jaarboek der gemeente Amsterdam, waar het bevolkingscijfer per woning voor de Israëlitische buurt hooger staat aangegeven dan voor eenige andere wijk onzer stad.

Met deze feiten dient ernstig rekening gehouden te worden bij een eventuele slechting en nieuwbouw op groote schaal van een deel der nauwe en armzalige straten, bekend onder den naam van „Amsterdamsche Jodenbuurt.” Waar gezinnen, bestaande uit meer dan 9 gezinsleden, bij de algemeene bedeeden bijna „une quantité négligeable” zijn, komen ze hier met schrikwekkend hooge cijfers voor. Cijfers, wel geschikt ons den angst om het hart te doen slaan, waar wij die vinden zelfs bij woningen van 0.51—0.75. Het allermeest treft men deze groote gezinnen bij woningen van 1.76—2 en, merkwaardig genoeg, slechts bij uitzondering bij woningen boven 2.25 (dus bij de grootere woningen).

Wanneer wij de gegevens van het Genootschap Liefd. n. Verm. bespreken, hoop ik gelegenheid te vinden, aan te toonen, dat deze groote gezinnen, juist door de werkkraft der volwassen kinderen, soms wel in staat zijn wat meer huur te verwonen, wanneer hun de gelegenheid, om in een krot te wonen maar ontnomen wordt.

2°. Het groot aantal kleine gezinnen (1, 2 en 3 personen), dat de goedkoopste woningen bewoont.

Allereerst zij ook hier geconstateerd, dat het aantal der aller-goedkoopste woningen tot 0.75 weekhuur, ook hier betrekkelijk gering is: 47 van de 1285 dus 3.66 %.

Het groot aantal kleine gezinnen, dat de woningen tot 1.50 weekhuur bewoont, blijkt uit het volgende tabelletje: ²⁾

¹⁾ Ik waag het voor de bedeeden van het B. A. B. dit woord als synoniem van „bedeeden” te gebruiken, hoewel ik natuurlijk erken dat ook hier uitzonderingen op zijn.

²⁾ Toch is dat aantal kleiner dan bij de algemeen bedeeden. (Zie blz. 43).

HUUR.	Aantal bewoners per woning.			Totaal aantal woningen dezer huurgroep.
	1	2	3	
tot 1.50	98 = 19.5 %	89 = 17.7 %	55 = 11 %	501

Men zorgte dus ook hier voor een voldoende aantal kleine, geriefelijke, maar goedkope woningen, alleen bestemd voor gezinnen bestaande uit één of twee, desnoods drie personen. Verzuimt men dit, dan is men vrij zeker, het aantal kostgangers en door meerdere gezinnen tegelijk bewoonde woningen te vermeerderen.

3°. Het feit van een zeker aantal bij anderen inwonende gezinnen. Wel bestaan de meeste dezer gezinnen (129 of bijna 80 %) uit één persoon (naar mij uit ingewonnen inlichtingen bleek, meest ouden van dagen, weduwen, of invaliden) maar toch heeft men er, zooals uit de tabel blijkt, ook gezinnen met meerdere leden, ja zelfs wel met 7 leden onder. Uit de cijfers blijkt niet, of zij groote of kleine woningen mede bewonen. Dit doet ook minder ter zake. Zulk een te samen bewonen van een woning, zulk een bij elkaar inwonen, zal wel, ook in een betrekkelijk ruime woning, voor beide partijen veel ongeriefelijkheden met zich brengen en is zeker onder alle omstandigheden bijna altijd ongewenscht. Men zorgte dus niet te veel groote, dure woningen te bouwen, die de finantieele kracht der meesten te boven gaan, anders zal men onvermijdelijk hetzelfde zien gebeuren als in andere landen: het slapershouden zal bestendig worden of toenemen. En waar dit het geval is, mogen de woningen beter zijn, het wonen zelf zal er even slecht om blijven, misschien slechter worden. Ik hoop hierop nog nader terug te komen.

Uit tabel V blijkt verder, dat ook hier de gezinnen, die van 1.26—1.50 verwonon, het sterkst vertegenwoordigd zijn en wel met 249 of 19 % ruim.

Dan volgen die van 1.76—2 weekhuren met 211 of 16.3 %

En dan die van 1.51—1.75 „ „ 183 „ 14 %

Wij kunnen gerust zeggen, dat ook het grootste deel der Israëlitische armen gehuisvest is in woningen, die minimum f 1.50, maximum f 2.— huur per week doen.

Uit de volgende tabelletjes blijkt het maximum woningcijfer per huurgroep, voor algemeene en Israëlitische armen.

HUUR.	Maximum woningcijfer in de volgende huurgroepen.								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
tot 0.75	20	—	—	—	—	—	—	—	—
0.76—1.—	38	—	—	—	—	—	—	—	—
1.01—1.25	—	25	—	—	—	—	—	—	—
1.26—1.50	—	—	—	34	—	—	—	—	—
1.51—1.75	—	—	—	—	28	28	—	—	—
1.76—2.—	—	—	—	—	—	(26)	(26)	—	27
2.01—2.25	—	—	—	—	—	—	14	—	—
2.26—2.50	—	—	—	—	—	—	—	—	17

Tabel VI toont aan, hoe de vakken der gezinshoofden zich verhouden tot de door het gezin verwoonde huur.

Onderstaand tabelletje geeft een overzicht van de vakken, die het meest vertegenwoordigd zijn. Ik teeken telkens de drie talrijkst vertegenwoordigde vakken in een huurgroep aan.

HUUR.	Talrijkst vertegenwoordigde vakken.				
	Sjouwers.	Venters.	Zonder beroep.	In vodden en schillen.	Werksters.
tot 0.75	8	8	6	—	—
0.76—1.—	—	24	20	—	16
1.01—1.25	24	40	18	—	—
1.26—1.50	24	90	33	—	—
1.51—1.75	25	67	15	—	—
1.76—2.—	—	72	25	23	—
2.01—2.25	6	35	11	6	—
2.26—2.60	9	49	—	8	—

De hier genoemde groepen maken te samen 75 % aller Isr. bedeeden uit. Het is dus geen wonder, dat wij juist op deze heel in 't bijzonder de aandacht vestigen.

Hier treffen we dus niet in de goedkoopste woningen, zooals bij de schoolrapporten, een overwegende meerderheid van sjuowers aan, noch ook, zooals bij de algemeene bedeeden, van werkvrouwen.

Allereerst de venters en ventsters, die met niet minder dan 416 of 32.3% op tabel VI voorkomen.

Wie wel eens deze handelaars in het klein in hun bedrijf heeft gadegeslagen, wie vooral ze wel eens in hun woning heeft bezocht, zal diep zijn doordrongen van de wenschelijkheid, ja, de noodzakelijkheid, om aan de meeste van hen, zoo niet aan allen, een kleinere of grootere, met de buitenlucht in verbinding staande, van de rest van de woning scherp afgescheiden ruimte, te verschaffen. Een plaats, waar ze hun koopwaar, meest eetbare waar, veilig voor zich zelf en voor hun koopers, kunnen bewaren. Wie, zooals ik, de witte en roode kool onder de tafel, de appelen onder de bedstee, de bakjes met snoepgoed open en wel in een vaak rookerig en stoffig vertrek heeft aangetroffen, is van deze noodzakelijkheid diep overtuigd. Waar zulk een groot aantal Israëlietische armen dit bedrijf uitoefent, is het m. i. noodig dit bezwaar goed onder de oogen te zien en er òf bij den bouw der woningen op te rekenen of aparte bergplaatsen te bouwen, in verschillende deelen der wijk, die voor klein geld in zeer kleine deelen verhuurd kunnen worden. En -- de menschen te verplichten er gebruik van te maken, en aan het nakomen dezer opgelegde verplichting de hand te houden, liefst door geregeld vrouwelijk toezicht op de wijze van wonen.

Zeker zou het jammer zijn, den blijden indruk der eventueel aan te leggen tuintjes tusschen de eventueel nieuw te ontwerpen huizenrijen te schaden door loodsen of loodsjes in die tuinen te gaan maken of toe te staan dat de bewoners het doen. Dit zou trouwens de étage-bewoners niet helpen. En toch moet de koopwaar geborgen worden, men moet rekening houden met de gewoonten en gebruiken van een volk, al voelt men zelf ook nog zooveel voor nette winkels, ja al is men uit beginsel voor groote magazijnen, desnoods op coöperatieven grondslag! Wie hier aankomt met theorieën, zonder zich te bekommeren om de praktijk, sticht onheil, dat niet te overzien is. Wil men verbeteren, men passe zich aan, zooveel mogelijk, aan bestaande toestanden, men

TABEL VI. Israëlitische Armen.

HUUR TEGENOVER BEROEP.

HUUR.	Sjouwer.	Zonder beroep.	Venter en ventster.	Vodden en schillen.	Werkster enz.	Naaister en breister.	Diamantvak.	Doet boodschappen.	Schoenpoetser.	Sigarenmaker.	Loopknecht.	Schoenmaker.	Kleermaker.	Vischschoonmaker.	Bedelen.	Verdrijver.	Opzichter van het Raabhuus.	Kruier.	Pakhuisknecht.	Stoelenmatter.	Werklieden a. d. blindeninr.	Sloopersknecht.	Porder.	Karrijder.	Nachtwaker.	Collectant.	Tabakstripster.	Poeliersknecht.	Past op kinderen.	Verschillende vakken.	Total.	Zaakjes.	HUUR.	
Inwonend geen huur te bepalen.	1	115	19	1	14	4	—	—	3	—	—	—	—	1	4	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	163	—	Inwonend.
tot 0.50	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	7	—	—0.50	
0.51—0.75	8	6	8	1	5	—	—	2	1	1	1	—	—	—	6	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	—	0.51—0.75	
0.76—1.—	10	20	24	2	16	5	1	2	—	1	1	—	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	88	—	0.76—1.—	
1.01—1.25	24	18	40	4	8	2	3	4	3	3	1	1	—	—	2	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	117	—	1.01—1.25	
1.26—1.50	24	33	90	23	17	6	13	5	3	5	3	6	—	3	2	3	1	1	—	1	3	—	1	—	1	—	—	—	—	5	249	—	1.26—1.50	
1.51—1.75	25	15	67	8	8	6	8	2	8	4	6	—	1	1	—	4	1	2	2	1	4	4	—	1	1	—	—	—	—	4	183	—	1.51—1.75	
1.76—2.—	18	25	72	23	12	3	10	4	5	7	4	7	2	1	3	2	—	—	3	1	2	—	1	—	—	1	1	—	—	4	211	—	1.76—2.—	
2.01—2.25	6	11	35	6	2	1	2	1	2	2	—	—	1	—	1	—	—	1	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	1	76	—	2.01—2.25	
2.26—2.50	9	6	49	8	5	2	10	1	1	3	1	5	1	—	—	1	1	—	—	—	2	3	—	1	—	1	—	—	—	2	112	—	2.26—2.50	
2.51—2.75	—	3	11	—	1	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2	24	—	2.51—2.75	
2.76—3.—	2	4	1	—	4	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	17	—	2.76—3.—		
	128	257	416	76	92	30	49	22	27	26	21	20	6	7	21	11	4	4	7	5	14	7	4	3	2	2	2	2	2	20	1287	58	= 1345	

stelle zich in de plaats van hen, die men helpen wil, en men helpe inderdaad.

Hetzelfde geldt natuurlijk ook voor de kooplui in vodden en schillen, die hier 76 maal of met bijna 6% voorkomen. Het komt mij voor, dat ook deze menschen behooren tot dat deel der bevolking der oude stad, dat niet uit hun buurt verdreven mag worden. Zij, meer nog dan vele anderen, moeten „het van de buurt hebben." Men make hun dus het leven mogelijk, voor zoover zij niet door ouderdom of invaliditeit beter op hun plaats zijn in een gesticht dan in de maatschappij, door ook voor hen bergplaatsen te bouwen voor hun voerwerk en hun koopwaar. Men meene echter niet, dat ik, dit zeggende, de vodden- en lompenpakhuizen in bescherming zou willen nemen. Wie mij daarvan verdenkt, ga eens, liefst op een zomerschen achtermiddag, door de Uilenburgerstraat te Amsterdam, of door eenige straat in de plaats zijner inwoning, waar die Boldoot-magazijnen zich bevinden. Als hij thuis komt, is hij overtuigd, dat ieder mensch met één greintje gezond verstand en reukvermogen, warm voorstander moèt zijn van de verordening, dat lompen en vodden in eenigszins beduidenden omvang *niet* binnen de bebouwde kom der gemeente mogen worden bewaard.

Hier geldt het echter de arme oudjes, die met het ophalen en verkoopen van schillen en vodden, nog een half stukje brood verdienen. Voor hen zou het buitengewoon wenschelijk zijn, dat zij wisten waar ze hun rommeltje bergen mochten. Anders zouden zij 't wel weten te smokkelen, waar 't niet mocht en zou het moeielijk zijn aan het verbod, iets van dien aard op de woning te hebben, streng de hand te houden.

Het treft ons, dat de vrouwen hoofd-van-het-gezin hier minder talrijk vertegenwoordigd zijn dan bij de algemeene bedeelden. Dit is echter meer schijn dan werkelijkheid, daar onder de inwonenden, onder de venters en onder de „zonder beroep" een groot aantal vrouwen voorkomt.

Wanneer wij het groot aantal alleen levende personen beschouwen en daarvan uitzonderen de ouden van dagen en invalieden, wier aantal niet met juistheid valt vast te stellen, dan dringt de wenschelijkheid zich op, onder de nieuw te bouwen woningen ook op te nemen de zoogenaamde „common lodginghouses",

liefst naar Engelsch model, en wat wij met eenig voorbehoud slapershuizen of slaapsteden noemen. Het zou mij te vervoeren, al de voordeelen, die deze goedkoope logementen, deze pensions voor kleine beurzzen, vooral met het oog op de woonwijze der andere arbeidersgezinnen, hebben, in den breedte aan te toonen. Zij mogen trouwens als bekend beschouwd worden. Een groot deel van het welslagen berust ook hier weer op doelmatige inrichting, groote netheid en verstandig beheer.

Thans kom ik tot de laatste afdeeling van mijn onderzoek, nl. tot de gegevens verzameld uit de rapporten der Vereeniging Liefdadigheid naar Vermogen.

Tabel VII toont aan het aantal gezinsleden tegenover de verwoonde huur.

Ook hier valt het groot aantal kleine gezinnen te constateeren, dat de woningen van zeer lage huurprijzen bewoont.

HUUR.	Aantal bewoners per woning.			Totaal der woningen dezer huur-groep.
	1	2	3	
tot 0.50	8=40 %	4=20 %	3=15 %	20
0.51—0.75	25=33.3 „	15=20 „	10=13.3 „	75
0.76—1.—	92=26 „	91=26 „	48=13.6 „	353
1.01—1.25	78=17.2 „	99=19.6 „	71=15.6 „	453
1.26—1.50	98=12.2 „	183=22.8 „	104=13 „	801

Hieruit blijkt dus ten derde male de noodzakelijkheid, kleine woningen te bouwen met strenge bepalingen betreffende het aantal personen en de soort gezinnen, die er in worden toegelaten.

Noemen wij weder overbevolkt woningen tot 1.50 met meer dan 2 en 3 bewoners en alle woningen onder 0.75 weekhuur, dan komen wij aan de hand van onderstaand tabelletje tot een overbevolking van 62 % dezer woninggroep.

Aantal Gezinsleden tegenover Huur.

Aantal gezinnen met hiernevens genoemd aantal leden.	Huurprijs der woningen.														Totaal.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13—14	14	
tot 0.50	8	4	3	1	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	20
0.51—0.75	25	15	10	10	8	2	2	2	1	—	—	—	—	—	75
0.76—1.—	92	91	48	39	36	23	10	5	6	3	—	—	—	—	353
1.01—1.25	78	99	71	55	56	36	26	17	12	2	—	1	—	—	453
1.26—1.50	98	183	104	108	105	64	51	42	26	11	5	4	—	—	801
1.51—1.75	36	90	65	110	85	74	54	37	27	15	5	2	1	—	601
1.76—2.—	49	124	104	121	123	115	103	51	33	19	6	2	1	—	851
2.01—2.25	16	66	54	69	63	50	52	33	18	13	4	2	1	—	441
2.26—2.50	20	58	84	58	71	81	57	32	23	12	8	9	2	—	515
2.51—2.75	7	29	38	50	30	33	27	20	16	9	2	3	—	—	261
Aantal woningen. . .	429	759	581	621	578	481	382	239	162	81	30	23	5	—	4374

HUUR.	Aantal bewoners per woning.								
	3	4	5	6	7	8	9	10	11 en 12
-0.50	3 = 15 %	1 = 5 %	1 = 5 %	3 = 15 %	—	—	—	—	—
0.51—0.75	10 = 13.3 "	10 = 13.3 "	8 = 10.64 "	2 = 2.66 "	2 = 2.66 %	2 = 2.66 %	1 = 1.33 %	—	—
0.76—1.—	48 = 13.6 "	39 = 11 "	36 = 10 "	23 = 6.5 "	10 = 28 "	5 = 1.4 "	6 = 1.7 "	3 = 0.85 %	—
1.01—1.25	71 = 15.7 "	55 = 12.1 "	56 = 12.2 "	36 = 8 "	26 = 5.7 "	17 = 3.7 "	12 = 2.7 "	2 = 0.44 "	1 = 0.22 "
1.26—1.50	104 = 13 "	108 = 13.6 "	105 = 13 "	64 = 8 "	51 = 6.3 "	42 = 5.2 "	26 = 3.2 "	11 = 1.37 "	9 = 1.1 "

De woningen tot 0.75 weekuur komen hier nog met een bedroevend hoog cijfer voor, al zijn zij, wat van zelf spreekt, zeer in de minderheid, vergeleken met de andere huurgroepen. Men vindt er 95 = 2.14 % aller woningen. Wel is een groot deel van deze, n.l. 33 of 24 %, door één persoon bewoond, maar uit bovenstaand staatje blijkt toch een zeer groote overbevolking dezer allerergste krotten.

Veel erger staat het nog met de woningen van 0.76—1, waarvan we ook in bovenstaand staatje de overbevolking kunnen waarnemen. Al zijn zij hier minder sterk vertegenwoordigd dan in de afdeeling der algem. bedeeden en dat wel met 353 of 8 % tegen 304 of 15.5 %.

Bij de woningen van 1.51—2 komt men, volgens dezelfde berekening als elders toegepast werd, tot een overbevolking van 59 %; de verhoudingscijfers blijken uit het volgende staatje:

HUUR.	Aantal bewoners per woning.							
	4	5	6	7	8	9	10	11 en meer
1.51—1.75	110 = 18.3 %	85 = 14.2 %	74 = 12.3 %	54 = 9 %	37 = 6.1 %	27 = 4.5 %	15 = 2.5 %	5 = 0.83 %
1.76—2.—	121 = 14.2 "	123 = 14.4 "	115 = 13.5 "	103 = 12 "	51 = 6 "	33 = 3.9 "	19 = 2.35 "	6 = 0.7 "

Ook hier vindt men hetzelfde verschijnsel, dat bij de vorige afdeelingen der bedeeden viel waar te nemen, n.l. dat het grootste deel der gezinnen verwoont tusschen 1.26—2.00 weekuur. Daar van de huurgroep tusschen 1.26—1.50, 590, dat is 73.6 %, der woningen juist 1.50 aan huur doen, kan men gerust zeggen: ook hier is de meest courante huur die, bedragende als minimum 1.50, als maximum 2.— p. w.

TABEL VIII. (Liefdadigheid naar Vermogen.)

HUUR TEGENOV

HUUR.	Zonder.	Schoonmaakster, werkster enz.	Sjouwer.	Venter en koopman.	Kleermaker.	Diamantvak.	Doet boodschappen.	Schoenmaker.	Smid.	Naaister of breister.	Schoenpoetser.	Suikerbakker.	Timmerman en meubelmaker.	Schilder.	Metselaar.	Stucadoor.	Grondwerker.	Vodden en schillen.	Sigarenmaker.	Barbier.	Slooper.	Kruier.	Stoker.	Houtzager.	Schipper.	Slagersknecht.	Zeeman.	Werklieden blindenrichting.	Courantenrondbrenger.	Pakhuisknecht.	Rietbewerker.	Glazenwasser.	Loopknecht.	Behanger.	Voerman.	Colporteur.	Kantoorbediende.	Opperman.	Landsdienst.	Bakker.	Loofgeter.				
tot 0.50	7	6	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
0.51—0.75	17	22	6	7	3	3	3	2	—	1	2	1	—	—	—	—	1	2	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0.76—1.—	56	94	37	52	6	2	1	3	4	28	2	—	9	6	1	2	4	2	1	—	—	1	1	—	—	2	3	2	—	1	—	3	2	2	3	1	1	1	4	—	3	1	—		
1.01—1.25	55	129	46	48	5	6	3	12	8	19	5	—	8	9	5	5	11	—	3	—	2	1	2	—	4	—	4	1	—	1	3	4	3	5	3	1	2	9	1	7	1	—			
1.26—1.50	96	200	119	70	9	11	1	15	17	23	3	4	22	23	10	2	10	11	9	—	—	5	4	3	8	1	9	2	2	3	—	4	8	2	4	4	4	17	3	6	1	—			
1.51—1.75	66	124	87	62	14	10	—	9	13	4	4	8	19	13	7	2	6	3	12	1	—	2	6	1	5	—	9	2	1	4	4	2	9	3	3	1	1	8	2	9	3	—			
1.76—2.—	98	144	92	64	15	18	—	20	33	16	1	4	40	24	11	8	16	2	8	1	—	8	7	7	9	2	12	1	2	9	4	4	4	14	3	8	3	8	12	5	14	1	—		
2.01—2.25	49	66	36	47	11	15	1	15	7	4	1	5	34	12	9	5	2	4	6	1	1	1	2	1	2	—	3	2	—	2	—	1	7	1	2	2	5	1	4	6	4	—			
2.26—2.50	45	76	34	44	18	34	—	13	15	7	—	2	33	9	6	3	2	—	6	1	—	9	5	2	4	—	5	—	—	3	1	1	6	7	8	2	12	—	2	3	2	—			
2.51—2.75	30	25	8	8	7	12	—	4	11	2	—	—	14	4	3	4	2	—	3	—	—	—	3	2	—	2	1	—	—	3	1	—	4	2	8	1	4	—	—	3	4	—			
	519	886	470	403	88	111	9	93	108	104	18	24	179	100	52	31	54	24	48	5	4	28	31	17	35	8	45	8	9	25	16	18	53	26	37	15	37	41	17	51	17				

OVER BEROEP.

Bakker.	Loodgieter.	Reiziger.	Lithograaf.	Muzikant.	Teekenaar.	Vischhandel.	Boerenarbeider.	Kelner.	Portier.	Zeilmaker.	Koper- en blikslager.	Werk Armenhuis.	Gasfitter.	Stratemaker.	Houtvlotter.	Winkelbediende.	Stadsreiniger.	Brandwacht.	Instrumentmaker.	Agent en makelaar.	Nachtwaker.	Huisknecht.	Boekbinder.	Kuiper.	Besteller.	Kok.	Beambte spoor.	Borstelmaker.	Baggerman.	Politioerder.	Petten- en zakkenmaker.	Porder.	Aanspreker.	Politieagent.	Beroep elk vertegenwoordigd door 1 of 2 gevallen.	Huur waarschijnlijk deel van bedrijfskosten.	Totaal.	HUUR.							
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	—0.50						
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	75	0.51—0.75					
3	1	—	1	1	1	—	1	—	1	—	—	1	1	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	353	0.76—1.—					
7	1	2	1	—	—	1	2	1	—	1	1	1	—	—	3	3	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	453	1.01—1.25					
6	1	3	2	3	—	5	3	2	1	—	4	—	1	1	6	1	—	1	2	1	2	—	1	1	—	1	2	—	1	1	3	1	1	—	—	—	—	4	2	801	1.26—1.50				
9	3	6	1	3	2	1	3	2	—	1	1	—	2	1	—	2	3	—	2	—	2	3	1	1	1	3	—	2	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	9	7	601	1.51—1.75			
14	1	2	1	3	—	5	5	8	1	1	1	1	2	—	—	9	4	1	2	1	2	2	2	3	1	1	1	2	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	9	28	851	1.76—2.—		
6	4	1	3	1	2	1	1	4	2	1	—	—	—	—	1	7	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	31	441	2.01—2.25	
3	2	6	8	6	—	2	3	4	—	—	4	—	2	—	—	12	3	2	1	—	1	3	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35	515	2.26—2.50	
3	4	—	3	2	—	—	2	2	—	—	—	—	3	—	—	5	1	—	—	3	2	1	3	1	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	46	264	2.51—2.75
51	17	20	20	19	5	15	20	23	5	4	11	3	11	3	11	40	15	5	10	5	9	9	7	6	7	5	5	5	3	3	7	4	3	3	33	149	4374								

Zeer eigenaardig is het ook bij deze afdeeling de curve van het hoogste woningcijfer te volgen, in de volgende tabel:

HUUR.	Aantal bewoners per woning.			
	1	2	3	4
tot 0.50	8			
0.51—0.75	25			
0.76—1.—	92			
1.01—1.25		99		
1.26—1.50		183		
1.51—1.75				110
1.76—2.—		124		
2.01—2.25				69
2.26—2.50		84		
251.—2.75				50

De schommelingen die hier het maximum maakt zijn niet gering en schijnen weer te wijzen op de uitzonderingsgevallen die op bl. 38 ter sprake kwamen. Toch moet ik hier nog op een eigenaardigheid wijzen. Men zou deze curve beziende allicht meenen, dat de woningen van f 2.75 door het grootste aantal gezinnen uit veel personen bestaande, bewoond worden. Zij worden echter slechts voor 53 % door meer dan 5 personen bewoond, terwijl dat bij de woningen tusschen 2.25—2.50 met 57 % het geval is.

Tabel VIII toont aan de beroepen der gezinshoofden tegenover de door het gezin verwoonde huur.

Ter vereenvoudiging volgt hier weer een staatje, waarop in elke woninggroep de vier ¹⁾ talrijkst voorkomende vakken staan aangeteekend:

¹⁾ Dit kwam mij voor, hier juister inzicht te geven dan de drie talrijkst vertegenwoordigde.

HUUR.	Talrijkst vertegenwoordigde vakken.				Totaal aller woningen dezer groep.
	Sjouwers.	Weduwen.	Venters.	Zonder beroep.	
tot 50	5	6	1	7	20
0.51—0.75	6	22	7	17	75
0.76—1.—	37	94	52	56	353
1.01—1.25	46	129	48	55	453
1.26—1.50	119	200	70	96	801
1.51—1.75	87	124	62	66	601
1.76—2.—	92	144	64	98	851
2.01—2.25	36	66	47	49	441
2.26—2.50	34	76	44	45	515
2.51—2.75	1) —	25	—	30	264

Het zijn dus ook hier weer de 3 vakken, die wij telkens reeds ontmoet hebben (en de lieden zonder beroep) die het talrijkst voorkomen. Van de weduwen en van de rubriek zonder beroep spreekt dit als van zelf. Wat de venters betreft, het is zeer verklaarbaar, dat wij deze hier veel aantreffen. Hier hebben wij toch niet te doen met bedeeden alleen, maar ook met dezulken die rentelooze voorschotten (tot een maximum van f 200.—) ontvangen en men kan zich voorstellen, dat dit juist door kleine handelaars zeer veel wordt gevraagd.

De sjouwers staan hier weer in grooten getale ook in de woningen van zeer lagen huurprijs, ik veronderstel meerendeels als bedeeden.

Dadelijk treft ons ook hier weder, dat bij deze groepen in 't bijzonder precies hetzelfde wordt waargenomen, dat aan 't licht kwam bij de bespreking van tabel VII, n.l. het zeer groote aantal gezinnen, dat tusschen 1.26—2 huur verwoont.

Teneinde niet in herhaling te vallen, verwijs ik voor verdere opmerkingen en verklaringen, naar hetgeen door mij werd gezegd, toen ik in de vorige afdeelingen de verhouding der vakken tegenover de huren besprak.

1) Verder zijn hier de timmerlieden met 14, het diamantvak met 12 vertegenwoordigd.

Daar ik de rapporten van Liefdadigheid naar Vermogen zelve mocht naslaan, verschaftte ik mij daaruit nog eenige andere gegevens, dan mij in de andere afdeelingen ten dienste stonden en in de eerste plaats hield ik aantekeningen, wier resultaat blijkt uit de volgende tabel.

TABEL IX.

Huren in verband met niet normale gezinnen.

	Ouden van dagen (60+)	Weduwen.	Ongehuwde vrouwen.	Verlaten vrouwen.	Gescheiden vrouwen.	(Onbekend) Vrouwen.
tot 0.50	6	1	—	3	—	—
0.51—0.75	24	11	2	—	—	14
0.76—1.—	100	53	11	19	3	19
1.01—1.25	73	70	9	31	1	27
1.26—1.50	122	128	19	33	1	38
1.51—1.75	53	102	3	13	2	8
1.76—2.—	81	124	6	17	4	1

Hier vindt men de huur in verband met wat ik in tegenstelling met normale gezinnen = man, vrouw en kinderen korthedshalve wil aanduiden als: „niet normale gezinnen”. Ik had daarmee op het oog dezulken die 1°. in den strijd om het bestaan minder krachtig staan dan het meerendeel; 2°. wier samenstelling het vaak mogelijk maakt, ze nog voldoende te huisvesten in woningen, die voor een normaal gezin onvoldoende moet worden geacht.

Onderstaand tabelletje duidt in relatieve cijfers het aantal woningen eener huurgroep aan, die door dit soort gezinnen wordt bewoond tot f 2.— weekhuur.

HUUR.	Aantal uitgedrukt in %.							Totaal in absolute cijfers der gehele huurgroep.
	Ouden + 60 jaar.	Weduwen.	Ongehuwde vrouwen.	Verlaten vrouwen.	Gescheiden vrouwen.	Vrouwen (onbekend).	Totaal %	
-0.50	30 %	5 %	-	15 %	-	-	50 %	20
0.51-0.75	32 „	14.7 „	2.7 %	-	-	18.6 %	68 „	75
0.76-1.-	28.3 „	15 „	3.1 „	5.4 „	0.85 %	5.4 „	58 „	353
1.01-1.25	16.1 „	15.6 „	1.98 „	0.8 „	0.22 „	6 „	46.7 „	453
1.26-1.50	15.2 „	15.9 „	2.37 „	4.1 „	0.12 „	4.7 „	42.5 „	801
1.51-1.75	8.8 „	16.9 „	0.5 „	2.16 „	0.33 „	1.3 „	30 „	601
1.76-2.-	9.5 „	14.5 „	0.7 „	2 „	0.47 „	1.64 „	29 „	851

Verder scheen het mij van belang, na te gaan hoeveel gezinnen, in de verschillende huurgroepen, kinderen hebben van 15 jaar en daarboven, die dus geacht kunnen worden, in 't meerendeel der gevallen, iets mee te verdienen. De uitkomst van dit onderzoek vindt men op tabel X.

Uit deze tabel blijkt:

1°. Het groot aantal kinderen van 15 jaar en daarboven ¹⁾, dat wij aantreffen ook in de kleine woningen tot 1.50 weekhuur. Dat is dus een bevestiging van de meening, dat wij, de overbevolking dezer woningen schattend, voor een groot deel op volwassenen alleen te rekenen hebben. Ook bevestigt het ons in de overtuiging, dat, dank zij het meewerken van kinderen, ook in de gezinnen die een zéér lage huur verwonen, deze niet allen buiten staat zullen bevonden worden, iets meer aan huur te besteden.

2°. Treft ons het zeer verklaarbaar verschijnsel, dat er een, hoewel niet ononderbroken, opklimming valt waar te nemen in 't aantal gezinnen met kinderen van 15 jaar en daarboven, per huurgroep.

Gaan wij het aantal meewerkende kinderen in de verschillende huurgroepen na, dan zien wij het volgende:

¹⁾ Hieronder begrijp ik ook andere volwassenen, behalve de hoofden van het gezin.

TABEL X.

AANTAL PERSONEN PER GEZIN.

Huur der woningen.	Aantal kinderen, 15 jaar en daarboven.												
	3 meer	2 meer	1 meer	3 en meer	2 meer	1 meer	3 en meer	2 meer	1 meer	3 en meer	2 meer	1 meer	
-0.50	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
0.51-0.75	2	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
0.76-1.-	7	5	3	4	3	2	3	1	3	4	2	2	1
1.01-1.25	21	12	9	10	7	6	10	8	6	7	3	3	2
1.26-1.50	36	15	22	20	11	18	10	10	8	10	4	7	2
1.51-1.75	20	7	13	8	11	9	10	10	6	8	5	5	1
1.76-2.-	27	9	18	18	5	17	10	10	6	11	5	5	3
2.01-2.25	21	1	10	12	4	7	5	11	5	8	3	4	6
2.26-2.50	25	8	11	13	7	9	8	8	3	8	5	4	2
2.51-2.75	15	1	11	13	1	5	1	2	2	2	3	1	2

Tabel VIII toont aan, dat in 886 gevallen dezer afdeeling een vrouw hoofd van het gezin is. Van deze gezinnen hebben $362 = 41\%$ kinderen van 15 jaar en daarboven. En dat wel in de volgende verhouding:

Aantal kind. van 15 jaar en daarboven.	per gezin	1	2	3 en meer
	aant. gevallen	121	147	94
	„ „ in %	33.4 %	40 %	26.6 %

Bij de venters, die met 403 gezinnen op tabel VIII voorkomen, hebben $138 = 34\%$ der gezinnen kinderen van 15 jaar en daarboven. En dat wel in de volgende verhouding:

Aantal kind. van 15 jaar en daarboven.	per gezin	1	2	3 en meer
	aant. gevallen	42	49	47
	„ „ in %	30.2 %	35.5 %	34.3 %

Bij degenen zonder beroep op tabel VIII voorkomende met 519 gezinnen, hebben $121 = 23.3\%$ kinderen van 15 jaar en daarboven.

Aantal kind. van 15 jaar en daarboven.	per gezin	1	2	3 en meer
	aant. gevallen	59	24	38
	„ „ in %	48.7 %	20 %	32.3 %

Tezamenfattend alle andere beroepen in deze afdeeling kom ik tot een bedrag van 2020 gezinnen. Van deze hebben $628 = 31\%$ kinderen van 15 jaar en daarboven. En dat wel in de volgende verhouding:

Aantal kind. van 15 jaar en daarboven.	per gezin	1	2	3
	aant. gevallen	295	200	133
	„ „ in %	47 %	31.8 %	21.2 %

Voor verdere bijzonderheden zie men tabel XI.

Thans aan het einde gekomen van de bespreking der verschillende afdeelingen, voel ik de noodzakelijkheid een kort resumé te geven van wat de voorafgaande cijfers ons te zeggen hebben.

Ten eerste besluit ik, uit wat mij bleek uit de verschillende tabellen, dat de *gezinnen* die wonen in woningen tot 0.75 weekhuur bijna „quantité négligeable" zijn. Bij de schoolrapporten

komt 1 geval voor, bij de Algem. bedeeden 25, bij de Israëlietische Armen 27, bij de rapporten van Liefd. n. Vermogen 62 gevallen. Tezamen uitmakend ruim 1 % der onderzochte gevallen.

Ten tweede, dat de woningen van 0.76—1.— weekhuur verreweg voor 't meerendeel bewoond worden door zeer kleine gezinnen. Hierop zijn helaas treurige uitzonderingen. Bij de gezinnen, die kosteloos onderwijs voor hun kinderen ontvangen, hoewel ze niet bedeed zijn, vindt men 1.25 % woningen die, 0.76—1.— aan huur doende, door 5 en meer personen bewoond worden; bij de Algem. bed. 0.35 %; bij de gez. van L. n. V. 1.2 % bij de Isr. armen 0.46 % die in 't zelfde geval verkeerden. Toch maken zij, door hun betrekkelijk klein aantal, ons grootste bezwaar niet uit.

Ten derde, dat onze ernstige zorg begint bij woningen boven 1.— weekhuur. Die kunnen we niet weglaten uit onzen nieuwen bouw zonder aan de eene zijde dakloozen te maken, aan de andere zijde verwarring, overbevolking en kostgangers te brengen in andere woningen. Wel kunnen wij ook bij deze woningen voor een zéér groot deel rekenen op kleine, vaak zeer kleine gezinnen, vooral tot een weekhuur van f 1.25, maar er zullen ook zéér veel gezinnen met kinderen naar woningen van dien prijs vragen. Mijn vaste overtuiging is het echter, dat wij het aan armenzorg zullen moeten overlaten, onze duurder woningen onder het bereik te brengen van hen, die niet meer dan f 1.25 p. w. betalen kunnen. Men trachte niet in een zóó beperkte woonruimte als men, ook onder de gunstigste omstandigheden, in de oude stad voor f 1.25 kan aanbieden, voor den kostenden prijs plaats te vinden voor gezinnen met kinderen.

Ten vierde, dat dit laatste zeer zeker wel het geval moet zijn met woningen van f 1.50 en daarboven. Niet alleen uit alle hier verwerkte gegevens blijkt haar groot aantal, maar ieder, die onze Amsterdamsche woonverhoudingen kent, weet ook bij ervaring hoe veel behoeftige, maar niet armlastige gezinnen dezen huurprijs verwonen. Zal het mogelijk blijken, woningen voor gezinnen, dus woningen met tenminste één groote kamer, waar gestookt kan worden, en met één of twee nevenvertrekjes te bouwen, zóó dat zij voor 1.50 huur p. w. verhuurd kunnen worden? Zoo ja, dan geloof ik dat verbetering met reuzenschreden mogelijk

is! Men bouwe soliede, maar men zij zuinig en streng eenvoudig, slechts indachtig aan den drievoudigen eisch van licht, lucht en vrijheid.

Moeten de woningen, om aan dezen eisch te voldoen iets meer kosten -- dan geloof ik, dat het dubbeltje of de drie stuivers meer er wel zullen komen. Wij leven snel; in de lotsverbetering, die de bij eene vakvereeniging aangesloten arbeiders zich veroveren deelen toch ook gaandeweg de niet-aangeslotenen mee. En — wij bouwen voor de toekomst nog meer dan voor het heden. Waar heden menig gezin te kort schiet, helpe men uit particuliere of algemeene middelen. Men bouwe toch vooral geen woningen, waarover het ons volgend geslacht zich zou hebben te schamen.

Men voede ook de menschen op tot betere woonverhoudingen. Men doe hen de behoefte om goed te wonen als onmisbaar kennen. Geen beter middel daartoe dan hun goede woningen aan te bieden en de krotten te verwijderen. Zoolang er krotten zijn zullen er menschen in wonen, men make zich geen illusie over geleidelijke opschuiving die van zelve gaat; eerst wanneer de nood aan den man komt door het verdwijnen der krotten, zullen wij die opschuiving zien plaats hebben. Die opschuiving zal haar bezwaren meebrengen, zij zal voor velen der thans levenden nieuw lijden brengen. Wij kunnen slechts wakend toezien en trachten, met inspanning van al onze kracht hen, die leven in den overgangstijd, die bezwaren te helpen dragen, ze zooveel mogelijk voor hen te verzachten en te verlichten. Nooit mag echter de vrees daarvoor ons van handelen weerhouden, waar de huidige toestand onhoudbaar is. En ook — wij brengen niet aan allen die in een krot wonen, leed — er zijn er ook, die heusch wel iets meer betalen kunnen. Menig gezin heb ik een ietwat betere woning zien betrekken, daartoe in de gelegenheid gesteld door dat „vader” van zijn zakcenten een kwartje bij de huur legde. Menig gezin heb ik zien volharden in het blijven in een woning, die eigenlijk hun krachten te boven ging, omdat zij er den zegen van hadden leeren gevoelen en liever iets opofferden dan verrokken. „En als er niets meer te offeren is,” voert men mij tegen. „Als ziekte of werkeloosheid tot totale onmacht hebben gebracht?” Ik zou daarop willen antwoorden: „dan kan ook een

nog lagere huur niet betaald worden, dan moet toch geholpen worden, zoolang nog geen verzekering tegen zulke tijden den werkman dekt. En dan helpe men liever iets meer dan de woonverhoudingen te drukken.”

Men bouwe veel, zéér veel woningen tusschen 1.50 en 2.— weekhuur, voor grootere en kleinere gezinnen. Men bouwe verschillend in de verschillende wijken, men betrachte zuinigheid en overleg, men houde voeling met de velerlei behoeften. Men denke slechts aan Innsbrück, waar de afwezigheid van strikt één-kamer-woningen door gezinnen bewoond, als van zelf een hooger eisch ten opzichte van het wonen heeft doen ontstaan.

En eindelijk — diep voelt ieder het — de kwestie der volkshuisvesting is slechts een onderdeel van de groote sociale kwestie. Nooit zal zij bevredigend worden opgelost, zoolang nog de schromelijke ongelijkheid van heden heerscht in onze maatschappij. Maar waar het bevredigende ons voorloopig is ontzegd, daar kunnen we toch streven naar het beste, wat onder de gegeven omstandigheden te verkrijgen is. Daar mag toch wel het vaste geloof ons dragen, dat die omstandigheden niet meer dezelfde zullen zijn morgen en mogelijk gansch andere over weinige tientallen van jaren.

Men zij echter ook op zijn hoede voor overdrijving. Men zij voorzichtig met het aantal groote, duurere woningen, dat men bouwt. Men bedenke wel, dat voor woningen van 2.50 à 3 p. w. toch eigenlijk een wekelijksch inkomen van 15 à 18 gulden vereischt wordt. Ik weet wel, dat hier de praktijk zéér vaak anders spreekt, maar $\frac{1}{6}$ van het inkomen te verwonen is waarlijk al genoeg, al wordt vaak veel meer verwond. Men zij indachtig aan de ongelukkige kostgangers, die stolplappen voor te zware huur. Men zij diep doordrongen van het nadeel, in elk opzicht, voor een gezin aan het houden van kostgangers verbonden. Men verschaffe den werkman een woning, die hij betalen kan. Den arme, zieke of oude helpe men zijn duurere huur betalen. De werkman, die het weekgeld van vrouw en kinderen verdrinkt, zoeken steun tegen den duivel in hem en vinde ons daarbij steeds tot hulp en medewerking bereid, maar hij verwachtte niet, dat wij om zijnentwil langer de krotten zullen dulden.

Over de betere woningen, die de plaats der oude zullen innemen, geve men het beheer in handen van beschaafde vrouwen, van opzichteressen, die door haar wekelijksch bezoek, door den band, die zich daarbij tusschen haar en de bewoners vormt, in meer dan één opzicht een gezegenden invloed kunnen uitoefenen. Zij toch zullen zorgdragen, dat wat goed is, goed blijft; dat geregeld onderhoud en nauwlettend toezicht de woningen behoeden voor den toestand van verarming en verwaarloozing, die zoo dikwijls wordt opgemerkt, ook bij betrekkelijk nieuwe huizenblokken. Door haar invloed op de bewoners zullen zij kleine moeielijkheden uit den weg weten te ruimen, voordat zij groote moeielijkheden worden, rust en vrede bevorderen door tactvol optreden, geduldig luisteren, beslist handelen. Dit haar optreden zal ten goede komen aan woningen en bewoners beiden. Men houde zich echter overtuigd, dat door het aanstellen eener opzichteres, mits natuurlijk de rechte persoon op de rechte plaats, nog andere, hogere belangen der bewoners gediend worden.

Uit vrees voor de beschuldiging, een „oratio pro domo” te houden, wil ik over de stoffelijke en idieele voordeelen van het vrouwelijk toezicht hier niet verder uitweiden.

Mog het niet tot de vrome wenschen blijven behooren, dat eens ieder gezin eene althans redelijke huisvesting erlange en moge de Amsterdamsche Woningraad daartoe iets kunnen bijdragen.

NASCHRIFT.

Nu vóór het afdrukken dezer brochure verschenen zijn „de Uitkomsten der Woningstatistiek”, kan ik niet nalaten, nog met een enkel woord de aandacht te vestigen op deze zoo bijzonder belangrijke uitgave van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Zij bevat de gegevens, verzameld ter gelegenheid van de algemeene Volkstelling, gehouden op den 31sten December 1899.

Een enkele cijfergroep scheen mij van zooveel belang, voor het door mij behandelde onderwerp, dat ik deze hier nog even wil vermelden.

Voor Amsterdam bleek het totaal der één-kamer-woningen te zijn 22359.

Van deze waren bewoond door personen:

1	2	3	4	5—6	meer dan 6
6942	5068	3130	2315	3004	1900

Een gemiddeld dus van 3 personen per vertrek.